

Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Інститут філології

Кафедра української мови

Оксана ЦИПЕРДЮК

**СЛОВОТВІРНА ПАРАДИГМА В СИСТЕМІ
КОМПЛЕКСНИХ СЛОВОТВІРНИХ ОДИНИЦЬ**

*Курс лекцій зі спеціалізації
для студентів Інституту філології
спеціальності «Українська мова і література»*

Відповідно до робочої програми розрахований на 18 годин

Івано-Франківськ
2014

Лекція 1

ВСТУП

1. Предмет, мета і завдання спеціалізації «Словотвірна парадигма в системі комплексних словотвірних одиниць». Місце та роль спеціалізації у фаховій підготовці студентів-філологів.
2. Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна. Зв'язок словотвору з іншими розділами мовознавства.

Література:

1. Вихованець І. Р. Морфологічні категорії? Словотвірні? Чи граматичні міжрівневі? / Іван Вихованець // Актуальні проблеми українського словотвору / за ред. Василя Ґрещука. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 13-18.
2. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія : навч. посіб. / В. О. Горпинич – К. : Вища школа, 1999. – 207 с.
3. Горпинич В. О. Теоретичні питання відтопонімного словотвору східнослов'янських мов / В. О. Горпинич. – К., 1973. – 236 с.
4. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія : навч. посібник / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. – 190 с.
5. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование / Е. А. Земская. – М., 1973. – 304 с.
6. Ковалик І. І. Вчення про словотвір: словотворчі частини слова / І. І. Ковалик. – Вип. 1. – Львів : Вид. Львів. ун-ту, 1958. – 77 с.
7. Ковалик І. І. Вчення про словотвір: словотворча характеристика слова. Відношення вчення про словотвір до інших мовознавчих дисциплін / І. І. Ковалик. – Вип. 2. – Львів : Вид. Льв. ун-ту, 1961. – 83 с.
8. Ковалик І. І. Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце у системі науки про мову // Словотвір сучасної української літературної мови / І. І. Ковалик. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 5-56.
9. Панько Т. І. Українське термінознавство : підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
10. Русская грамматика : в 2 т. – Т. 1. Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. – М. : Наука, 1980. – 783 с.
11. Словотвір сучасної української літературної мови / за ред. М. А. Жовтобрюха. – К. : Наук. думка, 1979. – 406 с.
12. Сучасна українська літературна мова : підручник / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; за ред. А. П. Грищенка]. – 3-тє вид, допов. – К. : Вища школа, 2002. – С. 227-271.
13. Тихонов А. Н. Основные понятия русского словообразования // Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка : в 2 т. / А. Н. Тихонов– Т. 1. – М. : Русский язык, 1990. – С. 18-52.

1. Предмет, мета і завдання спеціалізації «Словотвірна парадигма в системі комплексних словотвірних одиниць». Місце та роль спеціалізації у фаховій підготовці студентів-філологів

У підготовці студентів-філологів спеціальності “Українська мова та література” важливе місце посідають навчальні лекційні та практичні заняття зі спеціалізації.

Спеціалізація “Словотвірна парадигма в системі комплексних словотвірних одиниць” призначена для студентів, які поглиблюють свої знання з лінгвістики, зокрема цікавляться проблемами словотвору.

Оскільки в університетському курсі “Сучасна українська літературна мова” словотвір вивчається на II курсі, пропоновану дисципліну спеціалізації проводимо на III курсі, коли студенти вже мають базові знання з дериватології.

Предметом вивчення пропонованої дисципліни спеціалізації є основоцентрична дериватологія, зокрема словотвірна парадигма разом з іншими комплексними словотвірними одиницями. Програму спеціалізації, зміст лекційних і практичних занять побудовано так, що студенти одночасно повторюють усі питання словотвору і навіть частково морфеміки.

Мета спеціалізації – поглибити знання студентів зі словотвору сучасної української літературної мови, підготувати їх до самостійної наукової роботи в цій царині мовознавства.

Завдання: – систематизувати знання студентів зі словотвору, отримані під час вивчення курсу сучасної української літературної мови;

– детальніше розглянути проблемні питання словотвору, пов’язані з основоцентричною дериватологією;

– навчити студентів будувати словотвірні парадигми, характеризувати їх структурно-семантичні особливості, виявляти взаємозв’язки словотвірної парадигми з іншими комплексними та елементарними словотвірними одиницями; – підготувати слухачів спецсемінару до ведення самостійної наукової роботи зі словотвору.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати:**

- основні етапи розвитку української дериватології (словотвору), українських дериватологів, їх основні праці та проблематику наукових праць;

- проблеми, які виникають під час основоцентричного підходу до аналізу явищ словотвору;

- визначення словотвірної парадигми, її основні характеристики;

- у чому полягає взаємозв’язок словотвірної парадигми з комплексними та елементарними словотвірними одиницями;

вміти: – побудувати конкретну словотвірну парадигму;

– аналізувати всі структурні елементи словотвірної парадигми;

– простежити семантичні відношення як між членами словотвірної парадигми, так і між твірним і всіма його похідними – членами словотвірної парадигми;

– сформулювати словотвірні значення похідних, визначити способи та засоби їх творення;

- аналізувати взаємозв'язок словотвірної парадигми з комплексними (словотвірне гніздо, словотвірний ланцюжок, словотвірна пара) та елементарними словотвірними одиницями (словотвірні афікси, твірна основа);
- написати науковий реферат з проблематики основоцентричної дериватології (якщо такий вид залікового контролю обере викладач).

Вивчення проблемних питань українського словотвору допоможе студентів-філологів краще опанувати цей доволі складний розділ мовознавчої науки, а це, своєю чергою, покращить його фахову підготовку. Студенти будуть краще підготовлені до наукової роботи в цій царині лінгвістики, зможуть написати курсову чи дипломну/магістерську роботу в руслі актуальних дериватологічних студій.

2. Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна. Зв'язок словотвору з іншими розділами мовознавства

В українському мовознавстві термін *словотвір* уживається у двох значеннях: 1) система словотвірної будови мови; 2) розділ науки про мову, що вивчає словотвірну будову мови.

Під *словотворенням* розуміють процес утворення нових (похідних, складних) слів за певними мовними закономірностями. Як синонім до терміна *словотворення* уживають термін іншомовного походження *деривація* (від лат. *derivatio* – відгалуження, утворення), який має ширший семантичний обсяг й означає утворення вторинних одиниць на базі первинних: морфів на базі звуків, словоформ на базі морфів, слів на базі інших слів чи словосполучень, словосполучень на базі слів, речень на базі слів та словосполучень, тексту на базі висловлювань.

Видатний український мовознавець І. І. Ковалик, який виділив словотвір в окрему галузь лінгвістики і багато зробив для становлення української словотвірної термінології, свого часу рекомендував задля збереження принципу однозначності термінів за терміном *словотвір* закріпити лише поняття “система словотвору” (тобто вживати його лише в 1 значенні), а “вчення про словотвір” називати терміном *дериватологія*.

Зараз дериватологія – це самостійна лінгвістична дисципліна (І. І. Ковалик, В. В. Виноградов). Але спочатку словотвір розглядали як розділ морфології (М. В. Ломоносов, О. Х. Востоков, В. О. Богородицький, Б. І. Буслаєв, П. Ф. Фортунатов, О. І. Бодуен де Куртене, Л. А. Булаховський), згодом як розділ лексикології (О. О. Потебня зводив його до етимології слів), як частину семасіології (Г. О. Винокур), як окремий розділ граматики (Л. В. Щерба, в українському мовознавстві – І. Р. Вихованець).

І. Р. Вихованець вважає, що словотвір має міжрівневий характер і не можна словотвірний рівень мови виділяти як окремий. Він зазначає:

“Останнім часом надто виокремлюють словотворення як рівень мови, що не стосується граматики. У такому разі граматику поділяють на взаємопов’язані підсистеми – морфологію і синтаксис. Логічніше граматику кваліфікувати як мовний надрівень (систему), що об’єднує три рівні (підсистеми) – синтаксис, морфологію і словотвір”. Однак він не заперечує щодо виділення словотвору як науки в окремий розділ мовознавства.

Про словотвір як окремий, самостійний розділ лінгвістики говоримо тому, що він має свій предмет дослідження, систему наукових понять і термінів, завдання, які не збігаються із завданнями інших наук, свої методи дослідження.

Словотвір пов’язаний з іншими розділами мовознавства:

- *фонетикою (і фонологією)*, що виявляється, наприклад, у тому, що фонетична структура слова, наголос впливає на вибір суфікса, за допомогою якого утворюється похідне від нього слово, та на морфонологічні явища на межі між твірними морфемами;

- *морфемікою* – морфема є будівельним матеріалом, словотворчими засобами, з яких утворюються слова;

- *морфонологією* – морфонологічні явища (усічення, інтерфіксація, накладання морфем і морфологічні чергування) на межі між твірними морфемами в процесі словотворення знімають структурні, фонетичні, словотвірні та інші обмеження в сполучуваності морфем і тим самим завершують словотворчий акт;

- *морфологією* – словотвір продукує слова обов’язково певної частини мови з відповідними морфологічними ознаками, нерідко той чи той словотвірний афікс водночас указує й на частиномовну належність похідного слова;

- *лексикою* – основна функція словотворення – породження нових, вторинних лексичних одиниць, які формують і розбудовують лексичну систему мови, з іншого боку – слова як лексичні одиниці становлять основну словотвірну базу в словотворенні;

- *семасіологією* – значення слова допомагає з’ясувати його словотвірну будову і навпаки; словотвір користується семантичними одиницями (основами слів, морфемами), базується на семантичних одиницях (словах і словосполученнях) і продукує семантичні одиниці (слова як знаки);

- *синтаксисом* – словосполучення як одиниця синтаксису є одним із різновидів твірної бази для утворення похідних слів;

- *етимологією* – словотвір дає відповідь і на питання про походження слова;

- *стилістикою* – утворені похідні слова зчаста мають те чи те додаткове стилістичне забарвлення, наприклад, згрубілості, пестливості, що передається тими чи тими суфіксами;

- *загальним мовознавством* – питання, які вивчає цей розділ, спираються на вивчення словотвору окремих мов, що дозволяє зробити типологічну характеристику мов;

- *історією мови* – знання історичних процесів в історії мови дозволяє зрозуміти, чому змінюється продуктивність тих чи тих словотвірних засобів;

- *історією народу* – зміни в історії народу впливають на словотворчі процеси (контакти з іншими народами породжують запозичення словотворчих засобів).

Лекція 2*

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ НАУКОВОЇ РОБОТИ ЗІ СЛОВОТВОРУ

* Лекція відбувається в науковій бібліотеці Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (питання 2 і 3 розповідає працівник бібліотеки).

1. Вибір теми дослідження.
2. Опрацювання наукової літератури: а) робота з каталогами; б) пошук за допомогою Інтернету.
3. Оформлення бібліографії.
4. Карткування матеріалу.
5. Робота над текстом. Оформлення цитат, покликань. Редагування тексту.
6. Особливості наукового виступу. Захист наукової роботи.
7. Рецензування роботи.

Література:

1. Білоусенко П. І. Мовознавчі студії в школі / П. І. Білоусенко. – Запоріжжя : Хортиця, 2000. – 40 с.
2. Воротіна Л. І. Кандидатська дисертація: методика написання і захисту : посібник для аспірантів і здобувачів наукового ступеня / Л. І. Воротіна, В. Є. Воротін, С. О. Гуткевич. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – 76 с.
3. Глушик С. В. Сучасні ділові папери : навч. посібник для вищ. та серед спец. навч. закл. / С. В. Глушик, О. В. Дияк, С. В. Шевчук. – 4-е вид., переробл. і допов. – К. : А.С.К., 2005. – С. 56-61, 129-134.
4. Еко Умберто. Як написати дипломну роботу : гуманітарні науки / Умберто Еко; [пер. за ред. О. Глотова]. – Тернопіль : Мандрівець, 2007. – 224 с.
5. Єріна А. М. Методологія наукових досліджень : навч. посібник / А. М. Єріна, В. Б. Захожай, Д. Л. Єрін. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 212 с.
6. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : навч. посібник / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К. : ВЦ „Академія”, 2007. – С. 40-74.
7. Пілюшенко В. Л. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення / В. Л. Пілюшенко, І. В. Шкрабак, Е. І. Славенко. – К. : Лібра, 2004. – 344 с.
8. Різун В. В. Літературне редагування / В. В. Різун. – К. : Либідь, 1996. – 237 с.
9. Стельмахович М. Творімо українську педагогічну науку! (Поради дисертантам) / М. Стельмахович // Обрії. – 1998. – № 2. – С. 3-7.
10. Стеченко Д. М. Методологія наукових досліджень : підручник / Д. М. Стеченко, О. С. Чмир. – К. : Знання, 2005. – 309 с.
11. Філіпенко А. С. Основи наукових досліджень. Конспект лекцій : посібник / А. С. Філіпенко. – К. : Академвидав, 2004. – 208 с.

1. Вибір теми дослідження

Обираючи тему будь-якої наукової роботи, необхідно керуватися такими настановами. Тема має бути актуальна й нова. Добре, коли майбутній дослідник має в тій галузі, якої вона стосується, певні, хоча б початкові, знання. Важливо, щоб обрана тема імпонувала дослідникові, була йому цікава. Не менш важливо, щоб під час вибору теми сам молодий дослідник, порадившись зі своїм науковим керівником, реально оцінив свої можливості і вибрав таку тему, яка б і не була заскладною (інакше він не зможе з нею впоратися), і не була занадто простою (тоді він не зможе розкрити свій потенціал).

До актуальних напрямків сучасної української дериватології належить основоцентричний, функційний, ономастичний, діалектний. Інакше кажучи, актуальними можна вважати ті питання в ділянці українського словотвору, які ще не висвітлені (наприклад, і проблеми діахронного аналізу). У науковому рефераті можна розкрити для початку й висвітлені в науці питання, але в курсовій, дипломній чи магістерській роботі, зрозуміло, це буде лише початковим етапом наукової праці.

Тему наукового реферату зі спеціалізації студент вибирає сам із переліку, запропонованого викладачем, або пропонує свою, узгодивши її з викладачем. У нашому випадку вона має відповідати проблематиці основоцентричної дериватології або принаймні не виходити за межі дериватології.

2. Опрацювання наукової літератури: а) робота з каталогами; б) пошук за допомогою Інтернету

Виступ працівника бібліотеки.

3. Оформлення бібліографії

Виступ працівника бібліотеки.

4. Карткування матеріалу

Початковий етап роботи над науковою мовознавчою проблемою, окрім збору, опрацювання, критичного аналізу наукової літератури за різними джерелами, передбачає збір та аналіз фактичних, статистичних мовних даних відповідно до об'єкта та предмета дослідження. Збір мовного фактичного матеріалу передбачає його добір і картування. Зазвичай мовний матеріал добирають із різноманітних лінгвістичних словників, текстів різних стилів (у тому числі й інтернет-мовлення), живого розмовного мовлення. Для подальшої зручної роботи з цим мовним матеріалом його карткують на окремих паперових картках, а паралельно й електронних носіях.

Сріботонно

*Дзвони б'ють невгомно, кличуть чудо містерії,
дзвони б'ють **сріботонно**, струмись радісних слів,
дзвони б'ють самодзвонно, до це духа й матерії,
дзвони б'ють, гармонійний воскресє двоспів.*

Б-І. Антонич “Resurrectio”

(Повне зібрання творів. – Львів : Літопис, 2009)

с. 95

Ми подали зразок картки з мовним матеріалом до теми “Індивідуально-авторські новотвори в поетичних текстах Б.-І. Антонича”. Тлумачні словники таких неологізмів не фіксують. Але якщо працюють зі словниками або аналізують ті лексеми, тлумачення яких є в словниках, то запропоновану картку можна допомогти ще й тлумаченням слова, поданим у тій чи тій лексикографічній праці. Це полегшить у майбутньому роботу. Кожен дослідник із часом виробляє ще й свої методи наукової роботи, зокрема й картування. Так, ми на таких картках ще збоку олівцем зчаста коротко записуємо якісь думки, що виникають у процесі картування з приводу того чи того мовного явища. Але це можливо лише за умови, що ви обізнані з проблемою, яку досліджуєте, маєте відповідну теоретичну базу, вдумливо, а не механічно карткуєте. На базі скарткованого матеріалу (особливо якщо не вдасться його повністю подати в тексті) можна укласти словничок, подати його в додатках у кінці наукової праці.

Карткування підтверджує достовірність проведеного дослідження, зокрема те, що ви опрацювали джерельну базу, тому картки зберігають до захисту наукової роботи.

5. Робота над текстом. Оформлення цитат, покликань. Редагування тексту

Будь-яка наукова робота має таку композицію:

- титульний аркуш;
- зміст;
- перелік умовних позначень (за необхідності);
- вступ;
- основна частина;
- висновки;
- список використаної літератури;
- додатки (за необхідності).

Готуючи науковий реферат зі спеціалізації, також дотримуються такої композиції, хоча його обсяг не мусить перевищувати 12 сторінок. Зрозуміло, що найбільшою за обсягом є основна частина, інші складові у рефераті не перевищують 1-2 сторінок, кількість опрацьованих наукових джерел приблизно дорівнює кількості сторінок роботи.

Основну увагу слід зосередити на підготовці текстової частини (вступу, основної частини, висновків), попередньо склавши орієнтовний план, який у ході роботи може уточнюватися.

У вступі зазвичай обґрунтовують актуальність, новизну теми, визначають мету і завдання роботи, об'єкт і предмет вивчення, вказують матеріал дослідження. У науковому рефераті можна зробити загальний огляд наукової літератури, яка демонструє ступінь вивчення задекларованої проблеми.

В основній частині розглядають кілька питань, які допомагають розкрити тему і корелюють із завданнями роботи. Так, досліджуючи структуру словотвірних парадигм українських назв тварин і рослин, можна в роботі визначити такі розділи: “Назви тварин і рослин як дериваційна база українського словотворення”, “Словотвірні значення похідних, мотивованих українськими назвами тварин і рослин”, “Чинники, які визначають словотворчу спроможність твірних слів”.

Під час роботи над науковим дослідженням варто пам'ятати про науковий етикет. Усі висловлені думки й формулювання мають бути власними. Якщо думка іншого автора дала поштовх для розвитку власних міркувань, необхідно це зазначити в роботі, покликаючись на наукове джерело й автора. У роботі можуть і навіть мають бути цитати й покликання на наукові праці інших дослідників, які вивчали або торкалися цього ж питання, щоб не “відкривати Америки” двічі. Цитати й покликання необхідно відповідно оформити. Цитати беруть у лапки, а потім у квадратних дужках указують номер джерела за списком літератури, поданим у кінці роботи, а через кому або двокрапку – номер сторінки: [2, с. 41] або [3: 12]. Якщо покликаються на кілька праць, то між ними ставлять крапку з комою: [4, с. 11; 5, с. 35] або [14; 16].

Якщо в роботі подано чужі думки без цитування й покликань на ці праці, то робота є плагіатом. Виявлення плагіату є підставою для анулювання роботи.

У текстовій частині обов'язково має бути ілюстративний фактичний матеріал (виділяється курсивом), який підтверджує міркування автора, доводить обґрунтованість висловлених узагальнень і висновків.

Висновки мають відповідати текстовій частині, узагальнювати результати дослідження.

Редагування тексту передбачає усунення повторів, виправлення фактичних, орфографічних, пунктуаційних і стилістичних помилок. Текст

автор спочатку редагує сам, а потім дає на перевірку науковому керівникові. Після цього робить остаточну правку і, відповідно оформивши, здає на перевірку.

6. Особливості наукового виступу. Захист наукової роботи

За результатами проведеного дослідження готують не лише письмову роботу (реферат, статтю, курсову, дипломну, магістерську, кандидатську, монографію, докторську), але й оприлюднюють в усній формі. Науковий виступ виголошують на спецсемінарі, науковій конференції, під час захисту наукової роботи. Захист наукової роботи відбувається тоді, коли її необхідно оцінити задля отримання автором оцінки, диплома, наукового ступеня.

У виступі необхідно коротко (упродовж 10-15 хвилин) викласти основні результати дослідження. Він містить інформацію про актуальність, новизну, тему та завдання роботи, стан розробки теми, конкретизує об'єкт і предмет дослідження, джерельну базу, практичне значення наукової розвідки. Потім коротко висвітлюють зміст розділів і висновкові положення роботи.

Усний виступ і захист роботи передбачає те, що колеги (студенти, викладачі, науковці), члени комісії можуть поставити запитання, щоб виявити рівень володіння науковою проблемою. Тому автор наукового дослідження повинен підготуватися до захисту, добре знати свою роботу, відновити в пам'яті основні її положення, використану термінологію (усе це можна підготувати письмово у вигляді нотаток, якими дозволено користуватися). Якщо від хвилювання ви не зрозуміли запитання або його сформулювали нечітко, треба коректно попросити повторити питання або сформулювати по-іншому, більш зрозуміло. Дуже важливим є вміння не лише виступати, але й слухати, коректно відповідати на поставлені запитання, не забуваючи про мовленнєвий етикет.

Щоб здобути навички прилюдного виступу та захисту наукової роботи, добре починати вже із захисту наукового реферату на заняттях зі спеціалізації.

7. Рецензування роботи

Оцінюють наукове дослідження не лише під час його прилюдного захисту. Коли йдеться про курсову роботу або наукову статтю студента, аспіранта, то допуск до її захисту чи публікації дає науковий керівник, підготувавши відгук наукового керівника про курсову роботу чи статтю. Якщо це дипломна, магістерська, кандидатська чи докторська, то роботу подають на рецензування. Відгук і рецензія на наукове дослідження є документами, без яких роботу не допускають до захисту.

Під час захисту наукових рефератів на заняттях зі спеціалізації студенти повинні навчитися ставити питання ораторові та оцінювати його виступ,

указавши на переваги та недоліки проведеного дослідження. Можна висловити й свої міркування, побажання. Зрозуміло, що виступ студента після його аналізу іншими студентами рецензує викладач.

Оцінюючи виступ (на основі реферату також), звертають увагу на актуальність і новизну проведеного дослідження, ступінь розробки теми, розкриття завдань роботи, ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, дотримання основних ознак культури мовлення, уміння відповідати на поставлені питання.

Лекція 3-4

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВОТВОРУ

1. Історія розвитку українського словотвору.
2. Становлення української словотвірної термінології.

Література:

1. Актуальні проблеми українського словотвору : [зб ст.] / за ред. В. Ґрещука. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 669 с.
2. Актуальні проблеми українського словотвору : матеріали III-х наукових читань, присвячених пам'яті професора Івана Ковалика / відп. ред. – проф. В. Ґрещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 157 с.
3. Вакарюк Л. О. Своєрідність терміносистеми сучасного українського словотвору / Людмила Вакарюк, Стефанія Панцьо // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Вип. XV– XVIII. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – С. 641-645.
4. Вакарюк Л. О. Український словотвір у термінах: словник-довідник / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль : Джура, 2007. – 260 с.
5. Городенська К. Г. Словотвірна структура слова (відіменні деривати) / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. – К. : Наук. думка, 1981. – 200 с.
6. Горпинич В. О. Будова слова і словотвір / В. О. Горпинич. – К. : Рад. школа, 1977. – 118 с.
7. Горпинич В. О. Відтопонімний словотвір в українській мові : [монографія]. – Дніпропетровськ : Нова ідеологія, 2013. – 368 с.
8. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія : навч. посіб. / В. О. Горпинич – К. : Вища школа, 1999. – 207 с.
9. Горпинич В. О. Теоретичні питання відтопонімного словотвору східнослов'янських мов / В. О. Горпинич. – К., 1973. – 236 с.
10. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія : навч. посібник / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. – 190 с.
11. Ґрещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / Василь Ґрещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
12. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
13. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование / Е. А. Земская. – М., 1973. – 304 с.
14. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда слів з вершинами-омографічними коренями / Є. А. Карпіловська. – К. : Українська енциклопедія, 2002. – 912 с.
15. Клименко Н. Ф. Шкільний словотвірний словник сучасної української мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Наук. думка, 2005.
16. Клименко Н. Ф. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська. – К. : Наук. думка, 1998. – 162 с.
17. Клименко Н. Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1973. – 187 с.
18. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 251 с.

19. Клименко Н. Ф. Як народжується слово / Н. Ф. Клименко. – К. : Рад. школа, 1991. – 287 с.
20. Ковалик І. І. Вчення про словотвір: словотворчі частини слова / І. І. Ковалик. – Вип. 1. – Львів : Вид. Львів. ун-ту, 1958. – 77 с.
21. Ковалик І. І. Вчення про словотвір: словотворча характеристика слова. Відношення вчення про словотвір до інших мовознавчих дисциплін / І. І. Ковалик. – Вип. 2. – Львів : Вид. Льв. ун-ту, 1961. – 83 с.
22. Ковалик И. И. Вопросы словообразования имен существительных восточнославянских языков в сравнении с другими славянскими языками : автореф. дисс. ... доктора филол. наук / И. И. Ковалик. – Львов, 1961. – 36 с.
23. Ковалик І. І. Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце у системі науки про мову / І. І. Ковалик // Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 5-56.
24. Ковалик І. І. З методики дослідження слов'янського словотвору / І. І. Ковалик / І. І. Ковалик. – Львів, 1958. – 43 с.
25. Лесюк М. П. Словотвір у інтерпретації Василя Сімовича / Микола Лесюк // Актуальні проблеми українського словотвору / за ред. В. Грещука. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 140-151.
26. Нарис історії українського радянського мовознавства (1918-1941). – К. : Наук. думка, 1991. – С. 71-79, 208.
27. Нелюба А. М. Явища економії в словотвірній номінації української мови : [монографія] / А. М. Нелюба. – Харків, 2007. – 302 с.
28. Панько Т. І. Українське термінознавство : підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
29. Рудницький Я. Наростки -ище, -исько / Ярослав Рудницький. – Вінніпег, 1967. – 64 с.
30. Русская грамматика : в 2 т. – Т. 1. Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. – М. : Наука, 1980. – 783 с.
31. Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник / З. С. Сікорська. – К. : Освіта, 1995. – 256 с.
32. Словотвір сучасної української літературної мови / за ред. М. А. Жовтобрюха. – К. : Наук. думка, 1979. – 406 с.
33. Смаль-Стоцький Р. Примітивний словотвір / Роман Смаль-Стоцький. – Варшава, 1929. – 200 с.
34. Сучасна українська літературна мова : підручник / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; за ред. А. П. Грищенка]. – 3-тє вид, допов. – К. : Вища школа, 2002. – С. 227-271.
35. Тихонов А. Н. Основные понятия русского словообразования // Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка : в 2 т. / А. Н. Тихонов – Т. 1. – М. : Русский язык, 1990. – С. 18-52.

1. Історія розвитку українського словотвору

Хоча словотвір як окрема галузь лінгвістики почав формуватися в 40-50-х рр. ХХ ст., а в 60-70-х рр., як вважають дослідники, уже остаточно сформувався як самостійний розділ мовознавства, перші дослідження й опис словотвірних особливостей української мови починаються з появою різного роду граматик ХVІ ст.:

1586 р. – граматики, надрукована у Вільно;

1591 р. – граматики «Адельфотес» (грец. «братство»), укладена студентами Львівської братської школи;

1596 р. – граматики Лаврентія Зизанія.

Вдалі спроби словотвірного аналізу мови представляють «Граматики словенскія правильное синтагма» М. Смотрицького (1619 р.), «Лексикон» Памва Беринди (1627 р.), «Грамматика малороссийского наречия» О. П. Павловського (1818 р.), «Грамматика русского языка» Я. Ф. Головацького (Львів, 1849 р.).

У 40-х і 70-90-х рр. ХІХ ст. з'являється низка, переважно галицьких, граматик, автори яких намагаються творити словотвірну термінологію на основі української мови. Це, зокрема, «Gramatika slavo-ruthena» М. Лучкая (1830 р.), «Gramatika der ruthenischen und der kleinruthenischen Sprache» О. Левицького (1834 р.), граматики П. Дячана, призначена для середньої школи (1865 р.), «Практична граматики німецького языка» (у 2-х част., Відень, 1862-1863 рр.), «Граматики русского языка для ужитку в школахъ народныхъ» О. Партицького (Львів, 1873 р.), «Грамматика русского языка для школь середнихъ» О. Огоновського (Львів, 1889 р.), «Руска граматики» (Львів, 1893 р.) і «Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache» С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера (Відень, 1913 р.). С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера вважають творцями української граматичної термінології.

У кінці ХІХ ст. з'являються й окремі праці, присвячені проблемам словотвору: 1880 р. – «Этимологические и другие заметки» О. Потебні, 1872 р. – «Дещо про українське писання і про словосбірѣ К. Шейковського» М. Номиса (Лист до редакції «Черниговского листка», № 2-4).

На початку ХХ ст. питання словотвору різних частин мови принагідно розглядають Є. Тимченко в «Українській граматиці» (1907 р., 1917 р.), О. Курило в «Початковій граматиці української мови» (1917 р., 1920-1926 рр.) та «Увагах до сучасної української мови» (1925 р., 3-є вид.), І. Огієнко в праці «Курс украинского языка» (Київ, 1918 р.).

З 20-х рр. ХХ ст. стає більше спеціальних розвідок із питань словотвору. Це статті таких авторів, як: С. С. Дложевський «Проблеми так званих скорочених слів в українській та російській мовах» (надруковано в «Записках Одеського ІНО», 1927 р., т. 1, с. 87-91) – робить уперше аналіз різних типів аббревіатур, хоча самого терміна «аббревіатура» не вживає, зауважує, що деякі аббревіатури, утворені з перших літер (напр. РСД), важко зрозуміти; М. Станиславський «Слова-скорочення в сучасній українській літературній мові» (надрук. в «Збірнику секції граматики української мови», 1930 р., кн. 1, с. 197-211) – використовує термін «аббревіатура», демонструє глибший науковий аналіз; Є. Рудницький «Складені слова в українській мові» (надрук. в «Збірнику секції граматики української мови», 1930, кн. 1) – стаття добре ілюстрована прикладами із сучасної і давньої української літературної мови,

діалектного мовлення (*Ізяслав, Ярослав, Ратибор, Всеволод; Новгород; Білоус*), була помітним явищем в українському мовознавстві; П. Горецький «Чужомовні наростки в запозичених прикметниках в українській мові» («Вісник ІУНМ», 1930 р., вип. 2) – ілюстрований прикладами з української та іноземних мов, з яких запозичений той чи той прикметник або його твірна основа; А. Вовк «Дієслівні іменники жіночого роду з наростком -к- в зіставленні з іншими дієслівними іменниками» (1930 р.), В. М. Дяконенко «Здрібнілі форми в українській мові» (1930 р.) – перша розвідка про демінутиви в українській мові, аналіз ґрунтовний.

Спеціальних праць про український словотвір у 20-30-ті рр. ХХ ст. ще не так багато, але ширше висвітлюються проблеми словотвору в тогочасних посібниках з української мови: О. Синявський «Норми української літературної мови» (Харків; Київ, 1931), «Підвищений курс української мови» (Харків, 1931 р.; за ред. Л. А. Булаховського, автор розділу «Словотвір» – К. Німчинов), «Загальний курс української мови» (Київ, 1931 р., за ред. Л. А. Булаховського, автор розділу «Словотвір» – М. Перегінець).

У Галичині в 30-40-х рр. ХХ ст. питання українського словотвору розглядають Р. Смаль-Стоцький у працях «Нарис словотвору українських прикметників» (1925 р.), «Примітивний словотвір» (Варшава, 1929 р., 200 с.), І. Огієнко в розвідці «Примхи словотвору» (опубліковано в часописі «Рідна мова», 1936 р., ч. 8), Є. Грицак у циклі статей «Новотвори в сучасній українській мові» («Рідна мова», 1933-1935 рр.), В. Сімович у «Граматичі української мови для самонавчання в допомогу шкільній науці» (Київ-Ляпціг, 1921 р., є окремий розділ «Як творяться слова» у другій частині «Слово», тобто лексикологія).

Після 1933 р. у Великій Україні українське мовознавство занепадає, багатьох мовознавців репресовано. У 40-50-х рр. ХХ ст. з'являються окремі статті про словотвір, але слабкі, у вступі автори здебільшого невмотивовано критикують К. Німчинова та О. Синявського. Заслужують на увагу окремі з них, напр.: Г. Головатий «Найважливіші словотворчі засоби в українській літературній мові пожовтневої доби» («Мовознавство», 1936 р., № 8), О. Ізюмов «Прикметникові суфікси в українській мові. –астий (-ястий), -атий, -истий (-їстий), -оватий, -уватий (там само, 1936 р., № 9), «Іменникові суфікси -ак(-як), -ар (-яр), -ач (-яч) (там само, 1937 р., № 11).

Із 60-70-х рр. ХХ ст. починають з'являтися ґрунтовні дослідження словотвірної системи української мови, у тому числі монографії (наприклад: В. С. Ільїн «Префікси в сучасній українській мові» – К.: Вид. АНУРСР, 1953 р., 167 с.). У багатьох працях словотвір української мови досліджується в порівнянні з російською мовою. Хоча Україна не була основним науковим центром у радянський період, але в нас були постаті (зокрема І. І. Ковалик, Л. Л. Гумецька), які справили відчутний вплив на розвиток не лише української, але й «вітчизняної» дериватології загалом.

У 60-90-ті рр. ХХ ст., ще до здобуття Україною незалежності, наші дериватологи (у тому числі з діаспори) публікують ряд праць, у яких глибоко аналізують ті чи ті питання українського словотвору: І. І. Ковалик «З методики дослідження слов'янського словотвору» (Львів : Вид. Льв. ун-ту, 1958 р., 24 с.), «Вчення про словотвір : словотворчі частини слова» (Вип. 1. Львів: Вид. Льв. ун-ту, 1958 р., 77 с.), «Вчення про словотвір: словотворча характеристика слова. Відношення вчення про словотвір до інших мовознавчих дисциплін» (Вип. 2, Львів: Вид. Льв. ун-ту, 1961 р., 83 с.), «Вопросы словообразования имен существительных восточнославянских языков в сравнении с другими славянскими языками» (автореф. дис. д-ра філол. наук, Львів, 1961 р., 36 с.), «Словотвір іменників у сербо-лужицьких мовах» (Львів, 1964 р., 94 с.); Л. Л. Гумецька «Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст.» (Київ: Вид. АН УРСР, 1958 р., 298 с.); Я. Рудницький «Наростки -ище, -исько, -сько» (Вінніпег, 1967 р., 64 с.); Н. Ф. Клименко «Система афіксального словотворення сучасної української мови» (К.: Наук. думка, 1973, 187 с.), «Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові» (К.: Наук. думка, 1984, 251 с.), «Як народжується слово» (К.: Рад. школа, 1991, 287 с.); Т. М. Возний «Словотвір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською» (Львів: Вид. Льв. ун-ту, 1981, 188 с.); В. О. Горпинич «Теоретичні питання відтопонімного словотвору східнослов'янських мов» (К.: Наук. думка, 1973 р., 168 с.), «Будова слова і словотвір» (К., 1977 р., 118 с.), К. Г. Городенська, М. В. Кравченко «Словотвірна структура слова (відіменні деривати)» (К.: Наук. думка, 1981 р., 200 с.). Значним досягненням української дериватології є колективна праця «Словотвір сучасної української літературної мови» (академічний словотвір) (К.: Наук. думка, 1979 р., 406 с.). У ділянці словотвірних студій працювали й зараз працюють також І. Ощипко, Є. Карпіловська, З. Сікорська та багато ін. мовознавців, зокрема й викладачі кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника: І. В. Верещака, М. І. Голянич, В. В. Грещук, М. П. Лесюк, Г. Я. Василевич, Н. Я. Тишківська (назви та рік захисту дисертаційних досліджень викладачів див. у списку літератури до наступної лекції).

Здобуття Україною незалежності (1991 р.) дало відчутний поштовх до розвитку української науки, зокрема й дериватології. За роки незалежності українські дериватологи організували багато конференцій, видали збірники наукових праць, монографії. Питаннями словотвору української мови цікавляться молоді вчені, пишуть дисертації.

З 1991 р. опубліковано такі монографії: П. І. Білоусенко «Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду)» (К.: КДПІ, 1993 р., 215 с.), В. В. Грещук «Український відприкметниковий словотвір» (Івано-Франківськ: Плай, 1995, 208 с.), Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська «Словотвірна морфеміка сучасної української літературної

мови» (К.: 1998 р., 162 с.), В. О. Горпинич «Українська словотвірна дериватологія» (Дніпропетровськ: ДДУ, 1998 р., 190 с.), «Відтопонімний словотвір в українській мові» (Дніпропетровськ : Нова ідеологія, 2013 р., 368 с.), Є. А. Карпіловська «Суфіксальна підсистема української літературної мови: будова та реалізація» (К.: ІЗМН, 1999 р., 297 с.), С. О. Соколова «Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові» (К.: Наук. думка, 2003, 285 с.), З. О. Валюх «Словотвірна парадигматика іменника в українській мові» (Київ, Полтава, 2005 р., 356 с.), А. М. Нелюба «Явища економії в словотвірній номінації української мови» (Харків, 2007 р., 302 с.), В. В. Грещук, Р. О. Бачкур, І. Ф. Джочка, Н. М. Пославська «Нариси з основоцентричної дериватології» (Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007 р., 348 с.).

З'явилися, хоча й пізніше, ніж у російській мові, українські словотвірні словники: З. С. Сікорська «Українсько-російський словотворчий словник» (К.: Освіта, 1995 р., 256 с.), Є. А. Карпіловська «Кореневий гніздовий словник української мови: гнізда слів з вершинами-омографічними коренями» (К.: Укр. енциклопедія. 2002 р., 912 с.), Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк «Шкільний словотвірний словник сучасної української мови» (К.: Наук. думка, 2005 р.). Маємо вже й окремі словники словотвірних термінів: Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо «Український словотвір у термінах: словник-довідник» (Тернопіль; Джура, 2007 р., 260 с.), а також словники лексико-словотвірних інновацій: А. М. Нелюба «Лексико-словотвірні інновації (1983-2003)» (Харків, 2004 р., 134 с.), А. Нелюба, С. Нелюба «Лексико-словотвірні інновації (2004-2006)» (Харків: Майдан, 2007 р., 144 с.).

1991р. започатковано конференції, присвячені проблемам дериватології:

1991 р., Львів – Коваликівські читання № 1 (за підсумками видано збірник наук. праць «Методичні читання «Словотвірна та семантична структура української лексики»);

1993 р., Тернопіль – Коваликівські читання № 2 (збірник «Актуальні проблеми українського словотвору»);

1994 р., Львів – конференція «Словотвір як вияв динаміки мови», присвячена пам'яті проф. Т. М. Возного (однойменний збірник у 2-х частинах);

1995р, Івано-Франківськ – Коваликівські читання № 3 (збірник «Актуальні проблеми українського словотвору»);

1999 р., Дніпропетровськ – Коваликівські читання № 4 (збірник «Ономастика й апелятиви (проблеми словотвірної дериватології)»);

2002 р., Івано-Франківськ – Коваликівські читання № 5 (збірник «Актуальні проблеми українського словотвору»);

2007 р., Івано-Франківськ – конф. до 100-річчя від дня народження проф. І. І. Ковалика «Іван Ковалик і сучасне мовознавство», працювала окрема

секція «Проблеми теоретичної й описової дериватології» (матеріали конф. опубліковано у «Віснику Прикарпатського університету. Серія Філологія»).

Українська дериватологія розвивається, з'являються нові дослідження. Наукові здобутки наших дериватологів за останні п'ять років стануть предметом вашої, шановні студенти, самостійної роботи. Для цього необхідно знайти праці відповідної проблематики в науковій бібліотеці нашого університету, а також за допомогою Інтернету. Звернути увагу як на окремі статті у фахових наукових журналах і збірниках, так і на дисертації та монографії. Укласти бібліографію таких праць (не менше ніж десяти) за новими вимогами, одну з них проаналізувати детально й підготувати виступ на практичне заняття.

2. Становлення української словотвірної термінології

Становлення української словотвірної термінології відбувалося в контексті формування української мовознавчої термінології загалом. Вона поповнювалась і поповнюється в міру розвитку українського словотвору як окремої мовознавчої науки.

Нагадаємо, що *термін* (від лат. *terminus* – кордон, межа) – це слово або словосполучення, яке є точною назвою певного поняття науки, мистецтва, суспільної діяльності тощо.

Словотвірні терміни, засвідчені в граматиках 16-19 ст., засвідчують, що мовознавці все більше відходять від запозиченої термінології й намагаються творити терміназви на основі рідної мови. Так, у граматиці П. Дячана (1865 р.) ужито термін *приросток* («префікс»), у «Практичній граматиці німецького язика» (1862 р.) термін *пень* («основа»). М. Номис використовує термін *слововивід* («етимологія»). Наукові праці початку ХХ ст. ще засвідчують неусталеність української словотвірної термінології, дублетність форм, що є, на думку авторів «Українського термінознавства» (Львів: Світ, 1994 р.), «закономірною для термінотворення періоду формування». Так, Є. Тимченко в «Українській граматиці» (1907 р.) використовує як питомі (напр.: *пень*, *словотворення*), так і запозичені терміни (напр.: *морфема*, *суфікс*, *префікс*). О. Курило в «Увагах до сучасної української літературної мови» (1925 р.) зчаста поряд уживає питомий і запозичений термін (напр.: *наростки* (*суфікси*), *приростки* (*префікси*)), усталений і пропонований новий термін (*пень* (*основа*)). На жаль, багато запропонованих нею українських термінів не прижилося в українській дериватології, напр.: *переднаростковий*, *слова-наростки* («суфіксоїди»).

Позитивним у сучасній українській словотвірній термінології вважаємо те, що в ній левову частку становлять питомі терміни, напр.: *корінь слова*, *словотвірне гніздо*, *твірна основа*, *похідна основа*, *словотвір*. Разом з тим її невід'ємною частиною є запозичення, переважно з грецької та латинської мов:

морфема, парадигма, етимологія (з грецької), *оказіоналізм, конфікс, суфікс, префікс* (з латинської), *абревіатура* (з італійської). Нерідко українські й запозичені терміни вступають у синонімічні відношення, є дублетами: *словотворення – деривація, біморфема – циркумфікс – конфікс – перерваний афікс, словотвір – дериватологія, походження – етимологія, словоскладання – юстапозиція, складне слово – композит*. Якщо порівнювати іншомовні й українські терміни, то саме запозичені інтернаціональні терміноназви (і в цьому їх перевага) позбавлені конотацій, а також уводять українську дериватологію у світовий контекст, а науковцям полегшують опрацювання наукової літератури іншими мовами. Проте, на наш погляд, треба дбати передовсім про створення української словотвірної термінології на рідномовному ґрунті, бо лише тоді розвиватиметься українська наукова мова, без чого неможливий розвиток української літературної мови загалом.

Терміни сучасного українського словотвору є неоднорідними за структурою. Ядро становлять прості за структурою (однослівні) терміни, напр.: *афікс, мотивація, корінь*. Однак більшість термінів аналітичні й складаються з 2-3, рідше – 4-х компонентів. Серед них виділяють: а) терміносполуки, які одразу сформувалися й функціонують як цілісні словосполучення, напр.: *словотвірне гніздо, словотвірний тип, твірна база*; б) терміносполуки, утворені через поєднання ключового терміна з узгодженим означенням або додатком, напр.: *словотвірна мотивація, основа дієслова, суфіксальне словотворення, подільність основи, префіксальний спосіб словотворення*.

Загалом українська словотвірна термінологія зараз є усталеною, чому прислужився й словник термінів Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо «Український словотвір у термінах» (2007 р.). Водночас, як нам видається, не зашкодило би повернути в ужиток деякі питомі українські терміни на зразок *наросток, приросток*, які активно вживалися на початку ХХ ст. Із подальшим розвитком науки про словотвір закономірно виникатимуть усе нові словотвірні терміни.

Лекція 5

ОСНОВОЦЕНТРИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВОТВОРУ

1. Аспекти дослідження словотвору.
2. Основні проблеми основоцентричної дериватології.
3. Огляд основних наукових основоцентричних досліджень з української дериватології.

Література:

1. Березенко В. В. Відадвербіальне словотвірне гніздо: структура, семантика, потенціал : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / В. В. Березенко. – Запоріжжя, 1996. – 26 с.
2. Бойченко Л. М. Структурно-семантические типы аббревиатур и диапазон их деривационной активности в современном украинском языке : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Український язык" / Л. М. Бойченко. – Харків, 1985. – 24 с.
3. Бойчук В. М. Типологія внутрішньої форми слова у десубстантивному словотворі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / В. М. Бойченко. – Івано-Франківськ, 1997. – 18 с.
4. Брус М. П. Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI-XVII століть: словотвір і семантика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / М. П. Брус. – Івано-Франківськ, 2001. – 20 с.
5. Василевич А. Я. Словообразовательные гнезда корней слов со значением мышления в современном украинском языке : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Український язык" / А. Я. Василевич. – К., 1985. – 24 с.
6. Верещака В. И. Словообразовательные поля с полногласным сочетанием -оро- в современном украинском языке : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Український язык" / В. И. Верещака. – Ужгород, 1978. – 24 с.
7. Віняр Г. М. Словотвірні тенденції в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Г. М. Віняр. – Дніпропетровськ, 1992. – 16 с.
8. Возний Т. М. Словотвір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською / Т. М. Возний . – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1981. – 188 с.
9. Голянич М. И. Словообразовательные поля корней со значением говорения в современном украинском языке : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Український язык" / М. И. Голянич. – К., 1979. – 24 с.
10. Гірняк С. П. Структурно-семантична організація словотворчих гнізд з базовими дієсловами мовлення в українській мові XIX-XX ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. "Українська мова" / С. П. Гірняк. – Донецьк, 1999. – 23 с.
11. Грещук В. В. Внесок Івана Ковалика в українське і слов'янське мовознавство / Василь Грещук // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Випуск XV-XVIII. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – С. 3-11.
12. Грещук В. В. Дериватологічна концепція Івана Ковалика / Василь Грещук // Ковалик Іван. Вчення про словотвір. Вибрані праці / упорядник та автор передмови Василь Грещук. – Івано-Франківськ–Львів : Місто НВ, 2007. – С. 6-20.
13. Грещук В. В. Іван Ковалик і розвиток сучасної української дериватології / Василь Грещук // Актуальні проблеми українського словотвору : матеріали III-х наукових читань, присвячених пам'яті професора Івана Ковалика / відп. ред. – проф. В. Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – С. 3-5.

14. Грещук В. В. Основоцентрична дериватологія: історія, стан, перспективи / Василь Грещук // Актуальні проблеми українського словотвору / за ред. В. Грещука. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 68-78.
15. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / Василь Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – С. 12-21.
16. Думчак І. М. Універбація в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / І. М. Думчак. – Івано-Франківськ, 1998. – 16 с.
17. Захлюпана Н. М. Субстантивніе образования с суффиксом –к(а) в современном украинском языке : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Украинский язык” / Н. М. Захлюпаная. – Ужгород, 1984. – 20 с.
18. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда слів з вершинами – омографічними коренями / Є. А. Карпіловська. – К. : Укр. енциклопедія, 2002. – 912 с.
19. Кислюк Л. П. Словотвірний потенціал запозичень у сучасній українській літературній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / Л. П. Кислюк. – К., 2000. – 17 с.
20. Ковалик І. І. Вопросы словообразования имен существительных восточнославянских языков в сравнении с другими славянскими языками : автореф. дисс. ... доктора філол. наук / І. І. Ковалик. – К., 1961. – 36 с.
21. Ковалик І. І. Вчення про словотвір. Вибрані праці / Іван Ковалик; упорядник та автор передмови Василь Грещук. – Івано-Франківськ–Львів : Місто НВ, 2007. – 404 с.
22. Ковалик І. І. Основні проблеми вчення про словотвір / І. І. Ковалик // Укр. мова і літ. в школі. – 1970. – № 10. – С. 22-30.
23. Ковалик І. І. Питання словотворчої омонімії і синонімії у сфері іменників слов’янських мов / І. І. Ковалик // Питання слов’янознавства: матеріали 1 і 2 республіканських славістичних конференцій. – Львів, 1962. – С. 5-26.
24. Ковалик І. І. Про лінгвальні категоріальні значення, їх властивості і види / І. І. Ковалик // Дослідження з словотвору та лексикології. – К., 1985. – С. 5-15.
25. Ковалик І. І. Про основну мовну одиницю словотвірного рівня / І. І. Ковалик // Укр. мовознавство. – 1976. – Вип. 4. – С. 28-32.
26. Ковалик І. І. Своєрідні особливості іменникового словотвору української мови / І. І. Ковалик // Граматичні та стилістичні студії з української і російської мов. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 69-89.
27. Ковалик І. І. Словотвір іменників у сербо-лужицьких мовах / І. І. Ковалик. – Львів, 1964. – С. 43-44.
28. Ковалик І. І. Смысловая структура производного слова / І. І. Ковалик // Актуальные проблемы лексикологии. – Минск : Изд-во Белорус. ун-та, 1970. – С. 98-99.
29. Коржик Л. І. Структурно-семантична типологія відприкметникових словотвірних ланцюжків у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / Л. І. Коржик. – Івано-Франківськ, 1999. – 23 с.
30. Курило О. Й. Відвигукова лексика сучасної української літературної мови: склад та структура : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / О. Й. Курило. – Ужгород, 2001. – 20 с.
31. Лесюк Н. П. Словообразовательные гнезда корней со значением движения в современном украинском языке : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Украинский язык” / Н. П. Лесюк. – К., 1982. – 24 с.
32. Мартинова Л. Б. Словотвірний потенціал однинних іменників у сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / Л. Б. Мартинова. – Одеса, 2004. – 18 с.

33. Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. "Українська мова" / О. Д. Микитин. – Івано-Франківськ, 1998. – 20 с.
34. Познанський Р. В. Словотворча спроможність дієслів семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)» : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. "Українська мова" / Р. В. Познанський. – Івано-Франківськ, 2014. – 20 с.
35. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із сеою руйнування об'єкта : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. "Українська мова" / Н. М. Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
36. Семашко Т. Словотворчі потенції концепту "білий колір" / Семашко Тетяна // Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнар. наук. конф., Івано-Франківськ, 26-28 вересня 2012 р. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 548-551.
37. Тышкivская Н. Я. Семантико-словообразовательная структура гнезд слов со значением чувств в современном украинском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01. "Украинский язык" / Н.Я.Тышкivская. – К., 1987. – 24 с.

1. Аспекти дослідження словотвору

Як сказав відомий мовознавець Милославський І. Г. (О предмете сопоставительного словообразования // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. – М., 1987. – С. 62), словотвір сьогодні є полігоном, де випробовуються прийоми й методи дослідження мови, що мають велику цінність не лише для інших рівнів мови, а й для лінгвістики загалом.

Зв'язок словотвору з граматиною й лексикою, особливий статус словотвірних одиниць призвели до формування принаймні кількох достатньо відмінних один від одного аспектів дослідження словотвору.

Становлення й утвердження дериватології як самостійної лінгвістичної дисципліни відбувалось у рамках інтерпретації словотвору як поморфемного конструювання дериватів, при цьому словотворчі морфеми роглядалися як самодостатні одиниці, не зумовлені ніякими глибинними детермінуючими чинниками. Цей аспект дослідження словотвору В. Грещук називає **поморфемно-конструктивним (формантоцентричним)**. Важко переоцінити результати такого аспекту вивчення словотвору окремих мов для порівняльних та зіставно-типологічних дериватологічних студій, зокрема в ділянці інвентаризації словотворчих ресурсів, осмисленні структурно-системної організації словотвору. Прикладом цього можуть бути розділи, присвячені опису словотвору в сучасних академічних граматиках слов'янських мов. *Мовознавці, у працях яких представлений цей аспект: В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, Л. А. Булаховський, І. І. Ковалик, Л. Л. Гумецька та ін.*

Такий підхід до словотвору не давав відповіді на ряд важливих питань, пов'язаних із специфікою словотвору, передусім його семантичної сфери. Так, перший підхід не давав змоги пояснити появу так званих прирощених значень, не виражених у морфемній структурі похідних. З'ясувати ці проблеми могли лише дослідження глибинних процесів деривації у їх зв'язку з процесами

мислення (у рамках цілісності мислиннево-мовленнєвої діяльності як особливого прояву комунікативної діяльності). Вивчення словотвору з опорою на логічні, поняттєві категорії, які лежать в основі власне мовних категорій, в тому числі й словотвірних, склало ґрунт окремого аспекту дослідження словотвору, який можна було б назвати *логіко-номінативним* (у сучасній дериватології – **ономасіологічний**: словотвір розглядають з погляду теорії номінації). Цей аспект представлений у лінгвістичні концепції Ф. І. Буслаєва, Я. Розвадовського, а далі – в працях В. Дорошевського і М. Докуліла.

Виділяють і третій аспект дослідження словотвору, який називають *синтаксичним* (у сучасній дериватології його називають **трансформаційним, породжувальним**). Його прихильники вважають, що в основі словотворчих процесів лежить постійно діючий механізм дериваційної редукції, спрямований на компресію висловлювання без суттєвих втрат інформації. Синтаксичні структури є базою утворення не тільки складних слів, а й усіх дериватів.

Мовознавці-представники: – Ш. Баллі Ш, Е. Бенвеніст, Н. Хомський, К. Г. Городенська, Н. Ф. Клименко та ін.

Наступним був *основоцентричний* аспект дослідження словотвору, який і буде предметом нашої спеціалізації (про нього скажемо окремо).

До найновіших напрямків у дослідженні словотвору належить *функціонально-семантичний (функційний)*, який передовсім розглядає семантику, функціонування і творення похідних слів у живому мовленні.

2. Основні проблеми основоцентричної дериватології

У результаті такого різноаспектного дослідження словотвору наука про мову збагатилась новими оригінальними прийомами й методами вивчення словотвірної системи й семантики, ґрунтовними описами дериваційних систем слов'янських мов в академічних ґраматиках і окремих монографіях, лексикографічними працями нового типу – словотвірними словниками. Разом з тим ряд уже традиційних для дериватології проблем ще не знайшли задовільного розв'язання в рамках вироблених концепцій. Постають і нові проблеми, пов'язані з новими підходами до вивчення словотвору. Ці проблеми покликаний розв'язати такий аспект дериватологічних досліджень, як *основоцентричний*. У сучасній дериватології одночасно з подальшим розвитком формантоцентричного аспекту вивчення словотвору першорядного значення набуває розробка основоцентричного, тобто такого напрямку у вивченні словотвору, в основі якого лежить вивчення ролі твірної основи (твірного слова) в актах деривації. Специфіка похідного слова – основної одиниці словотвору – як бінарної одиниці, що включає твірну основу й словотворчий формант, не дозволяє обмежитися аналізом ролі в дериваційних процесах лише формуючої частини, нехтуючи базовою. Лише всебічний аналіз словотвору з позицій як формантоцентричного, так і основоцентричного

підходів може забезпечити адекватне відображення всієї складності словотвірної системи.

За основоцентричного підходу до вивчення словотвору аналізуються нові теоретичні та практичні проблеми, які при формантоцентричному аспекті залишалися поза увагою дослідників. Найважливіші з них такі:

- дериваційна валентність (сполучуваність) різних класів твірних слів,
- їх словотворчий потенціал і спроможність,
- зумовленість дериваційної поведінки твірних їхніми формально-смысловими особливостями,
- способи освоєння семантики твірного слова в смисловій структурі похідного у процесах деривації,
- парадигматика й синтагматика твірних основ (розгортання твірної основи вертикальне – СП, парадигматичні відношення, горизонтальне – СЛ, синтагматичні; синтагматика твірної основи – це і її лінійний зв'язок із словотворчим формантом у межах похідного слова),
- принципи класифікації й опису похідних за ознаками твірних основ.

Кінцевим результатом дослідження словотвору за основоцентричного підходу повинна стати типологія словотвору, в основі якої лежало б функціональне навантаження твірної основи в словотворі. У зв'язку з цим найперше треба виявити ті характеристики твірної основи, які уможливають чи неможливають процес творення на її базі дериватів і яких саме, позначаються на словотворчій активності і продуктивності твірної основи. В. Грещук, якому належить розробка теоретичних проблем основоцентричної дериватології, вважає, що визначальними мовними факторами, які зумовлюють принципову можливість чи неможливість утворення дериватів на базі відповідного твірного, є врахування семантичної сумісності твірного і форманта та пов'язані з нею валентнісні характеристики твірного. А супровідними чинниками є частота використання твірного в мовленні та його структурно-семантична невивідність чи вивідність (тобто чи твірне є похідне чи непохідне).

Чинники, які впливають на словотворчі можливості твірних слів.

Словотворча спроможність твірних різних частин мови, на думку багатьох дериватологів, зумовлена семантикою твірного слова. Передовсім ідеться про частиномовну характеристику твірних, тому що вона визначає межі утворення дериватів (протяжність словотвірної парадигми і структурування на зони). Більш конкретні лексико-граматичні та лексико-семантичні особливості твірних у межах однієї частини мови впливають на характер і число семантичних позицій у рамках словотвірної парадигми.

Важливим детермінаційним чинником у вивченні словотворчої спроможності твірних слів виступає їх сполучуваність (валентність), семантико-синтаксичні позиції в реченні (проблеми теорії валентності широко висвітлені в мовознавстві). Зумовленість дериваційної поведінки твірних слів особливостями їх сполучуваності (синтаксичними та лексико-семантичними зв'язками з іншими словами у межах висловлювання) уже підтвердилась дериватологічними дослідженнями, зокрема на матеріалі дієслів та

прикметників. Проте й у сфері відіменникового словотворення утворення похідних може спиратися на типові лексико-семантичні зв'язки твірного.

На словотворчий потенціал слів впливає їх стилістичне забарвлення, що здебільшого звужує їх словотворчі можливості. Частотні характеристики твірних слів, їх прагматичні особливості (зв'язок семантики слова з життям людини), а також структурно-семантична вивідність чи невивідність твірного слова зараховують до супровідних факторів, які регулюють реалізацію закладених системою словотворчих потенцій.

Зазначені основні, детермінаційні фактори носять системний характер, визначаючи принципову „можливість чи неможливість утворення слів” (153, 16-17) на базі відповідних твірних. Вони впливають на набір словотвірних значень, виражених дериватами. А ступінь реалізації закладених системою словотворчих потенцій залежить від супровідних, нормативних чинників.

Відповідно у першому випадку визначальними є обмеження семантичні, які ґрунтуються на несумісності значеннєвих компонентів поєднаних словотворчих морфем.

Коли йдеться про нормативні чинники, то тут діють переважно обмеження: формальні, або морфонологічні (труднощі фонемної сполучуваності на морфемному шві), структурно-словотвірні (похідні певного типу не можуть виступати у ролі твірних для інших дериватів), стилістичні (стилістична несумісність словотворчих морфем у процесі творення слів), лексичні, або лексико-системні (наявність у лексиці омоніма до можливого деривата за певною словотвірною моделлю; зайнятість відповідного „місця” у плані змісту раніше утвореним словом з іншим афіксом, іншим коренем чи непохідним словом, складною номінативною одиницею – стійким словосполученням), екстралінгвістичні (відсутність суспільної потреби у відповідному найменуванні).

3. Огляд основних наукових основоцентричних досліджень з української дериватології

Бібліографію основних праць з основоцентричної дериватології подано у списку літератури до лекції. Це праці № 1-3, 5-6, 9-10, 14-15, 18-20, 27, 29-35, 37. Це переважно праці І. І. Ковалика, В. В. Грещука, інших викладачів та аспірантів кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, написані, починаючи із 70- років ХХ ст. і до наших днів. Це як дослідження, у яких лише накреслено названий новий аспект вивчення словотвору (І. І. Ковалик), так і ґрунтовні наукові розвідки, присвячені різноманітним проблемам основоцентричної дериватології (В. В. Грещук та інші). Як видно вже з тем наукових праць, вони висвітлюють здебільшого проблеми словотвірного гніздування та словотвірної парадигматики.

Лекція 6

ІВАН КОВАЛИК І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРИВАТОЛОГІЇ

1. І. І. Ковалик і розвиток сучасної української дериватології.
2. Внесок кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в розвиток досліджень зі словотвору.

Література:

1. Бачкур Р. О. Структура словотвірних парадигм українських назв тварин та рослин : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. "Українська мова" / Р. О. Бачкур. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
2. Беркешук І. С. Дериваційний потенціал іменників у сучасній українській мові (назви знарядь праці, частин тіла, металів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : : спец. 10.02.01. "Українська мова" / І. С. Беркешук. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
3. Бойчук В. М. Типологія внутрішньої форми слова у десубстантивному словотворі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. "Українська мова" / В. М. Бойчук. – Івано-Франківськ, 1997. – 18 с.
4. Брус М. П. Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI-XVII століть: словотвір і семантика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. "Українська мова" / М. П. Брус. – Івано-Франківськ, 2001. – 20 с.
5. Василевич А. Я. Словообразовательные гнезда корней слов со значением мышления в современном украинском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01. "Украинский язык" / А.Я. Василевич. – К., 1985. – 24 с.
6. Верещака В. И. Словообразовательные поля с полногласным сочетанием -оро- в современном украинском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01. "Украинский язык" / В. И. Верещака. – Ужгород, 1978. – 24 с.
7. Голянич М. И. Словообразовательные поля корней со значением говорения в современном украинском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / : спец. 10.02.01. "Украинский язык" / М. И. Голянич. – К., 1979. – 24 с.
8. Грещук В. В. Внесок Івана Ковалика в українське і слов'янське мовознавство / Василь Грещук // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Випуск XV-XVIII. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – С. 3-11.
9. Грещук В. В. Дериватологічна концепція Івана Ковалика / Василь Грещук // Ковалик Іван. Вчення про словотвір. Вибрані праці / Упорядник та автор передмови Василь Грещук. – Івано-Франківськ–Львів : Місто НВ, 2007. – С. 6-20.
10. Грещук В. В. Іван Ковалик і розвиток сучасної української дериватології / Василь Грещук // Актуальні проблеми українського словотвору: Матеріали III-х наукових читань, присвячених пам'яті професора Івана Ковалика / Відп. ред. – проф. В. Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – С. 3-5.
11. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір. – Івано-Франківськ: Плай, 1995. – С. 12-21.
12. Думчак І. М. Універбація в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. "Українська мова" / І. М. Думчак. – Івано-Франківськ, 1998. – 16 с.
13. Джочка І. Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії із семантикою створення об'єкта : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. "Українська мова" / І. Ф. Джочка. – Івано- Франківськ, 2003. – 20 с.

14. Ковалик І. І. Вопросы словообразования имен существительных восточнославянских языков в сравнении с другими славянскими языками : автореф. дисс. ... доктора филол. наук / И. И. Ковалик. – К., 1961. – 36 с.
15. Ковалик І. І. Вчення про словотвір. Вибрані праці / Іван Ковалик / упорядник та автор передмови Василь Грещук. – Івано-Франківськ–Львів : Місто НВ, 2007. – 404 с.
16. Ковалик І. І. Основні проблеми вчення про словотвір / І. І. Ковалик // Укр. мова і літ. в школі. – 1970. – № 10. – С. 22-30.
17. Ковалик І. І. Питання словотворчої омонімії і синонімії у сфері іменників слов'янських мов / І. І. Ковалик // Питання слов'язнавства : матеріали 1 і 2 республіканських славістичних конференцій. – Львів, 1962. – С. 5-26.
18. Ковалик І. І. Про лінгвальні категоріальні значення, їх властивості і види / І. І. Ковалик // Дослідження з словотвору та лексикології. – К., 1985. – С. 5-15.
19. Ковалик І. І. Про основну мовну одиницю словотвірного рівня / І. І. Ковалик // Укр. мовознавство. – 1976. – Вип. 4. – С. 28-32.
20. Ковалик І. І. Своєрідні особливості іменникового словотвору української мови / І. І. Ковалик // Граматичні та стилістичні студії з української і російської мов. – К.: Наук. думка, 1965. – С. 69-89.
21. Ковалик І. І. Словотвір іменників у сербо-лужицьких мовах / І. І. Ковалик. – Львів, 1964. – С. 43-44.
22. Ковалик И. И. Смысловая структура производного слова / И. И. Ковалик // Актуальные проблемы лексикологии. – Минск: Изд-во Белорус. ун-та, 1970. – С. 98-99.
23. Коржик Л. І. Структурно-семантична типологія відприкметникових словотвірних ланцюжків у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / Л. І. Коржик. – Івано-Франківськ, 1999. – 23 с.
24. Лесюк Н. П. Словообразовательные гнезда корней со значением движения в современном украинском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01. “Украинский язык” / Н. П. Лесюк. – К., 1982. – 24 с.
25. Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників у сучасній українській мові : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / О. Д. Микитин. – Івано-Франківськ, 1998. – 20 с.
26. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / Н. М. Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
27. Тышквивская Н. Я. Семантико-словообразовательная структура гнезд слов со значением чувств в современном украинском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01. “Украинский язык” / Н.Я.Тышквивская. – К., 1987. – 24 с.

1. І. І. Ковалик і розвиток сучасної української дериватології

За порівняно короткий час (40-50 роки нашого століття) дериватологія пройшла не тільки етап свого становлення як окрема самостійна лінгвістична дисципліна, але й бурхливого розвитку в ролі провідної галузі лінгвістики.

Чимала заслуга в цьому і професора Івана Ковалика, праці якого склали фундамент розвитку дериватології в Україні. Це саме І.Ковалик, продовжуючи і розвиваючи традиції славістичної граматичної думки, обґрунтував необхідність виділення науки про словотвір в окрему галузь лінгвістичних

знань із своїм чітко визначеним окремим спеціальним предметом дослідження, системою наукових понять і термінів та властивими їм принципами й методами дослідження. Йому належить розробка низки проблем теорії словотвору, зокрема опрацювання питань - системності у словотворі,

- визначення основних словотвірних понять у їх взаємозв'язках і взаємозумовленостях (напр.: словотвірний тип, словотвірна категорія, словотвірний розряд; нарощені суфікси);
- характеристика словотвірної синонімії, омонімії, антонімії,
- роль кореня у словотворенні,
- проблеми словотвірного гніздування (за І. Коваликом, вершина гнізда – корінь, а на I ступені – непохідне слово),
- методика порівняльного і порівняльно-історичного дослідження словотвору слов'янських мов,
- специфіка і своєрідність ономастичного і діалектного словотвору та ін. (! Можете знайти у збірнику вибраних праць І. Ковалика (див. №10 у списку літератури до лекції) відповідні праці, де ці проблеми розглянуто).

Поняття словотвірного типу в інтерпретації І. Ковалика як узагальненого словотвірного поняття, яке виявляється у похідних, що характеризуються єдністю словотвірно-розрядного значення, частиномовною єдністю твірної основи та тотожністю словотворчого форманта, стало загальноприйнятим у сучасній дериваторлогії. «Дивно, – як справедливо відзначає В. Грещук, – але в русистиці, а іноді й в українистиці воліють на це не зважати: вже стало традицією при визначенні словотвірного типу покликатися на відомого чеського граматикиста Мілоша Докуліла, який справді багато зробив для розвитку сучасної науки про словотвір, але саме в питанні словотвірного типу він творчо використав праці І.Ковалика».

І. Ковалик один з перших відзначив однобічність дослідження словотвору, зумовлену вивченням афіксальних елементів похідного слова і недостатньою увагою до ролі твірної основи в дериваційних процесах. Вже на початку 60-х років він писав: «... й досі, настільки мені відомо, ще не маємо в ділянці вчення про словотвір ні однієї спеціальної праці, у якій була б охарактеризована вся система будови словотвору даної мови з погляду структури словотворчих основ. А втім такий аспект вивчення системи словотвору даної мови допоміг би краще зрозуміти словотворчі факти й дав би надійні підстави зробити далеко глибші висновки й узагальнення з теоретичних питань учення про словотвір» (Ковалик І.І. Словотвір іменників у серболужицьких мовах. – Львів, 1964. – С.43-44). Праці І. Ковалика спонукали до розробки теоретичних і практичних питань словотвірної «основології», сприяли формуванню основоцентричного аспекту вивчення словотвору і становленню основоцентричної дериватології.

Завдяки зусиллям І. Ковалика в українській дериватології чимало зроблено в ділянці дослідження різнотипних словотвірних гнізд. Його студії про роль кореня у словотвірному гнізді та формально-семантичну структуру гнізда і розроблена методика семантичного аналізу між компонентами гнізда як явищ семізації та десемізації в дериваційних актах заклали підвалини словотвірної «гніздології». Низка досліджень СГ з коренями на позначення руху, мовлення, мислення, почуттів та ін., здійснена учнями й послідовниками Івана Ковалика за його безпосереднього керівництва цими дослідженнями – вагомий внесок у розвиток сучасної української дериватології.

Таким чином, праці І. Ковалика з теорії словотвору значною мірою визначили основні напрямки розвитку сучасної дериватології. Найбільш актуальні проблеми теорії і практики опису словотвірної системи слов'янських мов своїми витокami сягають вчення про словотвір І. Ковалика, розробленого ще в кінці 50-х-на початку 60-х років.

- Т. Панько у статті «Традиції української мовознавчої думки в працях Івана Ковалика» (АПСУМ. – Тернопіль, 1993): чи не найбільший вплив на дериватологічну теорію І. Ковалика зробив І. Огієнко. Звичайно, сам І. Ковалик ніколи не писав і не говорив про це в силу відомих політичних причин, однак про це свідчить, і то виразно, його праці з питань словотвору. І. Ковалик друкувався в щомісячнику «Рідна мова», який заснував 1933 року І. Огієнко.

- 1936 р., ч.8 «Рідної мови» – невелика розвідка І. Огієнка «Примхи словотвору».

У лютому 2007 р. відзначили 100-річчя з дня народження І. Ковалика. До цієї дати у травні 2007 р. відбулася наукова конференція, присвячена пам'яті вченого, та видано зусиллями кафедр української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та Львівського національного університету імені Івана Франка вибрані праці науковця у 2-х томах.

2. Внесок кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в розвиток досліджень зі словотвору

Розвиток української дериватології пов'язаний великою мірою і з кафедрою української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, яку впродовж 1974-1983 рр. очолював І. І. Ковалик, потім М. П. Лесюк, а останні 20 років – В. В. Грещук. Саме поява І. Ковалика зумовила зацікавлення проблемами словотвору та появу низки кандидатських дисертацій з цієї проблематики. Учні І. Ковалика, зокрема В. Грещук, М. Голянич, Г. Василевич, М. Лесюк, Н. Тишківська, продовжили дериватологічні студії. Багато й молодших викладачів вивчають український словотвір (О. Ципердюк (Микитин), І. Думчак, Л. Пена (Коржик), М. Брус,

І. Джочка, Р. Бачкур, Н. Пославська). *Проблематику праць див. у списку літератури до лекції.* Словотвір вибирають об'єктом досліджень й багато аспірантів під керівництвом проф. В. Грещука.

Лекція 7

**СЛОВОТВІРНА ПАРАДИГМА ЯК КОМПЛЕКСНА СЛОВОТВІРНА
ОДИНИЦЯ**

1. Проблема визначення словотвірної парадигми.
2. Сучасне розуміння словотвірної парадигми (О. Земська, Р. Манучарян, В. Грещук).
3. Порівняльний аналіз морфологічної та словотвірної парадигм.

Література:

1. Бачкур Р. О. Структура словотвірних парадигм іменників на позначення свійських тварин / Роман Бачкур // Актуальні проблеми українського словотвору : [зб. наук. праць]. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 354-365.
2. Бачкур Р. О. Структура словотвірних парадигм українських назв тварин та рослин : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / Р. О. Бачкур. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
3. Беркешук І. С. Дериваційний потенціал іменників у сучасній українській мові (назви знарядь праці, частин тіла, металів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : : спец. 10.02.01. “Українська мова” / І. С. Беркешук. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
4. Бойченко Л. М. Структурно-семантические типы аббревиатур и диапазон их деривационной активности в современном украинском языке : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Украинский язык” / Л. М. Бойченко . – Харьков, 1985. – 24 с.
5. Вакарюк Л. О. Українська мова. Морфеміка і словотвір : навчальний посібник / Л.О. Вакарюк, Є. С. Панцьо. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. – С. 124-127.
6. Валюх З. О. Критерії визначення словотвірної парадигми / Зінаїда Валюх // Система і структура східнослов'янських мов : зб. наук. праць. – К. : Знання, 2002. – С. 70-74.
7. Валюх З. О. Проблема системно-парадигматичних відношень на морфологічному і словотвірному рівнях / Зінаїда Валюх // Актуальні проблеми українського словотвору : [зб. наук. праць]. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 151-162.
8. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : [монографія] / Зінаїда Валюх. – Київ; Полтава : АСМІ, 2005. – 356 с.
9. Валюх З. О. Типологія словотвірних парадигм іменника в українській мові : автореф. дис. докт. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / З. О. Валюх. – Київ, 2005. – 36 с.
10. Грещук В. В. Поняття словотвірної парадигми в сучасній дериватології / В. В. Грещук // Мовознавство. – 1985. – № 1. – С. 21-27.
11. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / Василь Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – С. 12-21, 111-114.
12. Джочка І. Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії із семантикою створення об'єкта : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / І. Ф. Джочка. – Івано- Франківськ, 2003. – 20 с.
13. Земская Е. А. О комплексных единицах системы синхронного словообразования / Е. А. Земская // Актуальные проблемы русского словообразования. –Ташкент, 1978. – С. 29-35.
14. Земская Е. А. О парадигматических отношениях в словообразовании / Е. А. Земская // Русский язык. Вопросы его истории и современного состояния. Виноградовские чтения 1-8. – М., 1978. – С. 71-76.
15. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование / Е. А. Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 304 с.
16. Кубрякова Е. С. О понятии парадигмы в формообразовании и словообразовании / Е. С. Кубрякова, П. А. Соболева // Лингвистика и поэтика. – М. : Наука, 1979. – С. 5-23.

17. Курило О. Відвигукова лексика сучасної української літературної мови: склад і структура / О. Курило // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : [зб. наук. праць]. – Вип. 2. – Ужгород : Вид-во Ужгород. держ. ун-ту, 2000. – С. 130-135.
18. Манучарян Р. С. Словообразовательные значения и формы в русском и армянском языках / Р. С. Манучарян. – Ереван, 1981. – С. 216-232.
19. Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : : спец. 10.02.01. “Українська мова” / О. Д. Микитин. – Івано-Франківськ : Плай, 1998. – 20 с.
20. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об’єкта : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / Н. М. Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
21. Пославська Н. М. Дериваційна перспекція: антиципація словотворчої спроможності дієслів (на матеріалі вербативів деструкції) / Н. М. Пославська // Слов’янський збірник : [зб. наук. праць]. – К. : Видавництво Дмитра Бураго, 2012. – Вип. 17. – Ч. 2. – С. 156-163.
22. Сегін Л. В. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській і польській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / Л. В. Сегін. – Донецьк, 2003. – 20 с.
23. Скварок О. А. Семантико-поняттєві передумови реалізації словотворчого потенціалу твірного слова (на матеріалі непохідних локативних іменників) / Оксана Скварок // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Вип. V. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 86-93.
24. Скварок О. А. Структура словотвірних парадигм іменників-назв одиниць виміру часу / Оксана Скварок // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Вип. IV. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 143-151.
25. Словотвір сучасної української літературної мови / за ред. М. А. Жовтобрюха. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 10.
26. Тихонов А. Н. Основные понятия русского словообразования // Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка : в 2 т. / А. Н. Тихонов. – Т. 1. – М. : Русский язык, 1990. – С. 18-52.

1. Проблема визначення словотвірної парадигми

Розгляд дериваційної системи під новим кутом зору (у руслі основоцентричної дериватології) потребує й адекватної йому комплексної системоутворювальної одиниці класифікації й опису. На думку багатьох мовознавців (К. Бузашшиової, О. Земської, В. Грещука), такою природною комплексною одиницею мови є словотвірна парадигма.

Поняття парадигми належить до нових у теорії словотвору. Найбільш поширений термін „парадигма” в морфології, де його визначають як зразок, схему словозміни, сукупність усіх морфологічних форм слова. Унаслідок інтенсивних пошуків вияву системності мови на всіх її структурних рівнях та ізоморфізму мовних рівнів поняття парадигми стало застосовуватися в різних галузях мовознавчої науки, зокрема у фонології, лексикології, синтаксисі, стилістиці та словотворі.

У дериватології термін „парадигма” трактувався найбільш суперечливо й багатозначно: його використовували, вкладаючи в нього різний зміст, або ж

узагалі виступали проти його застосування. „Велика розбіжність у розумінні і тлумаченні поняття „словотвірна парадигма” своїм підґрунтям має міркування основоположника вчення про синтагматику й парадигматику Ф. де Соссюра про те, що елементи мовної системи можуть перебувати в парадигматичних (у його термінології – асоціативних) відношеннях за різними ознаками (спільність кореня, спільність суфікса, спільність значення і т.д.) і, таким чином, створювати стільки парадигматичних рядів, скільки є різних відношень” (В. Грещук). Залежно від того, який набір словотвірних одиниць, що перебувають у парадигматичних відношеннях, брався до уваги, такий зміст і вкладали у поняття словотвірної парадигми.

Так, словотвірну парадигму кваліфікували як ланцюжок спільнокореневих дериватів, у якому кожне похідне слово виступає твірним для наступного (В. Стракова); як сукупність словотвірних моделей (В. Мигирін); як набір словотвірних структур, що реалізують одну словотвірну категорію, тобто, по суті, як сукупність синонімічних словотвірних типів (Р. Мурясов), а також розглядали як синонім до терміна „словотвірне гніздо” (О. Тихонов).

Дехто з дослідників обмежував парадигму в словотворі похідними одного лексико-граматичного класу слів, визначаючи словотвірну парадигму як сукупність похідних однієї частини мови, мотивованих однією твірною основою (П. Стецько, Л. Яцкевич), чи одного способу творення – префіксації, суфіксації тощо (Г. Зенков, І. Галенко). Таке обмеження словотвірної парадигми значно збільшує кількість словотвірних парадигм, що ускладнює можливості системного опису дериваційної системи.

Прихильник так званого поліпарадигматичного підходу О. Ликов стверджує, що словотвірна парадигма – це сукупність дериватів із тим самим спільним компонентом – твірною основою чи формантом. А оскільки кожна похідна одиниця містить твірну основу і формант, то вона входить одночасно до кількох словотвірних парадигм. Інший представник цього підходу Ш. Сафаров розмежовує парадигматику елементарних словотвірних одиниць (твірних основ і формантів) та парадигматику конструктивних одиниць – похідних слів.

2. Сучасне розуміння словотвірної парадигми (О. Земська, Р. Манучарян, В. Грещук)

Найбільш поширеним у сучасній дериватології є визначення словотвірної парадигми як сукупності похідних, мотивованих однією твірною основою, на одному ступені творення (Л. Дюрович, О. Земська, В. Лопатін, Р. Манучарян, К. Бузашшиова, В. Грещук; див. також дослідження З. Валюх, Р. Бачкура, І. Джочки, Н. Пославської, О. Скварок, І. Беркешук, О. Микитин). З такого визначення випливає, що ця комплексна одиниця є складником словотвірного гнізда. Саме за *мікросистемою дериватів із спільною твірною*

основою на одному ступені творення, але з різними словотворчими формантами термін „словотвірна парадигма” вже остаточно закріпився в словотворі.

Хоча деякі науковці й виступали проти застосування поняття „словотвірна парадигма” в дериватології (О. Кубрякова, П. Соболева; І. Улукханов; О. Красильникова), воно активно поширилось і „виявилось досить конструктивним” (О. Земська) у словотворі.

3. Порівняльний аналіз морфологічної та словотвірної парадигм

Особливості словотвірної парадигми стають особливо помітними на тлі морфологічної парадигми (детальний порівняльний аналіз словотвірної та морфологічної парадигматики зроблено в працях З. Валюх).

Набір похідних від одного й того ж слова утворює його словотвірну парадигму, подібно до того, як словоформи відмінювання утворюють морфологічну парадигму. Так, словотвірну парадигму іменника *дід* формують такі похідні: *дідизна, дідівщина, дідовод, дідок, дідонько, дідунь, дідуньо, дідусь, дідусьо, дідисько, дідище, дідуга, дідуган, прадід, дідів, дідівський, дідувати*; морфологічна парадигма іменника *дід* представлена словоформами: *дід, діда, дідові (діду), діда, дідом, (на) дідові, діду; діди, дідів, дідам, дідів, дідами, (на) дідах, діди*.

Словотвірна та морфологічна (словозмінна) парадигма подібні в тому, що мають у своїй структурі дві частини: постійну, яка об’єднує всі компоненти парадигми, та змінну, яка розрізняє й протиставляє компоненти парадигми. Обидві парадигми мають постійні елементи: основу (твірну чи граматичну) – та змінні: словотворчі чи формотворчі (словозмінні) афікси. Структуруються словозмінна та словотвірна парадигми на основі протиставлення значень: у морфології – словозмінних граматичних значень, у словотворі – дериваційних (словотвірних) значень. „Подібність словотвірної і словозмінної парадигм ґрунтується також на здатності їхніх компонентів до чергування залежно від синтаксичної позиції. Словозмінна парадигма – це набір словоформ тієї самої формотворчої основи, що реалізують її граматичні потенції, закладені системою мови. Словотвірна парадигма – це комплексна дериваційна одиниця, складниками якої є похідні тієї самої твірної основи, що реалізують її дериваційні потенції” (З. Валюх).

Однак словотвірні парадигми своєрідні в тому, що вони є менш регулярними, ніж морфологічні, і мають нестандартний набір компонентів. Дериваційне наповнення словозмінних парадигм залежить передовсім від структурно-граматичних характеристик вихідного слова. На характер словотвірної парадигми великою мірою впливає лексика. Відмінність у наборі й характері похідних словотвірних парадигм пов’язана не тільки з граматичними та структурними особливостями твірних основ, але й з їх

семантикою. Відсутність строгої регулярності в словотвірних парадигмах зчаста зумовлена лексико-граматичними властивостями твірних слів, взаємодією різноманітних лінгвальних та екстралінгвальних чинників, прагматичними характеристиками, а також відсутністю суспільної потреби, соціального замовлення на ті чи інші утворення. Деякі словотвірні парадигми є унікальними, властивими лише для одного слова.

Дериватам-членам словотвірної парадигми властива, з одного боку, спільність твірної основи, з іншого – різна частиномовна належність і неоднакове лексичне значення. Члени морфологічної парадигми є формами того самого слова, мають спільну граматичну основу і розрізняються не лексичними, а граматичними значеннями. Словозмінна парадигма містить фіксовану кількість членів, тобто її репрезентують закриті ряди словоформ. Словотвірна парадигма є відкритою і може поповнюватися новими членами.

„Виокремлення словотвірної парадигми поряд із парадигмою словозмінного типу дає змогу повніше проаналізувати складну організацію словотвірного рівня мови, а також пояснити цю складність не тільки особливими функціями словотвору, а й різноманітними зв'язками його з іншими рівнями мовної системи” (З. Валюх).

Лекція 8

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СЛОВОТВІРНОЇ ПАРАДИГМИ

1. Протяжність словотвірної парадигми.
2. Глибина словотвірної парадигми.
3. Прогнозувальна та системотвірна функції словотвірної парадигми.
4. Поняття типової словотвірної парадигми.

Література:

1. Бачкур Р. О. Структура словотвірних парадигм іменників на позначення свійських тварин / Роман Бачкур // Актуальні проблеми українського словотвору : [зб. наук. праць]. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 354-365.
2. Бачкур Р. О. Структура словотвірних парадигм українських назв тварин та рослин : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / Р. О. Бачкур. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
3. Беркешук І. С. Дериваційний потенціал іменників у сучасній українській мові (назви знарядь праці, частин тіла, металів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : : спец. 10.02.01. “Українська мова” / І. С. Беркешук. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
4. Бойченко Л. М. Структурно-семантические типы аббревиатур и диапазон их деривационной активности в современном украинском языке : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Український язык” / Л. М. Бойченко . – Харків, 1985. – 24 с.
5. Вакарюк Л. О. Українська мова. Морфеміка і словотвір : навчальний посібник / Л.О. Вакарюк, Є. С. Панцьо. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. – С. 124-127.
6. Валюх З. О. Критерії визначення словотвірної парадигми / Зінаїда Валюх // Система і структура східнослов'янських мов : зб. наук. праць. – К. : Знання, 2002. – С. 70-74.
7. Валюх З. О. Проблема системно-парадигматичних відношень на морфологічному і словотвірному рівнях / Зінаїда Валюх // Актуальні проблеми українського словотвору : [зб. наук. праць]. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 151-162.
8. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : [монографія] / Зінаїда Валюх. – Київ; Полтава : АСМІ, 2005. – 356 с.
9. Валюх З. О. Типологія словотвірних парадигм іменника в українській мові : автореф. дис. докт. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / З. О. Валюх. – Київ, 2005. – 36 с.
10. Ґрещук В. В. Поняття словотвірної парадигми в сучасній дериватології / В. В. Ґрещук // Мовознавство. – 1985. – № 1. – С. 21-27.
11. Ґрещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / Василь Ґрещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – С. 12-21, 111-114.
12. Джочка І. Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії із семантикою створення об'єкта : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / І. Ф. Джочка. – Івано- Франківськ, 2003. – 20 с.
13. Земская Е. А. О комплексных единицах системы синхронного словообразования / Е. А. Земская // Актуальные проблемы русского словообразования. –Ташкент, 1978. – С. 29-35.

14. Земская Е. А. О парадигматических отношениях в словообразовании / Е. А. Земская // Русский язык. Вопросы его истории и современного состояния. Виноградские чтения 1-8. – М., 1978. – С. 71-76.
15. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование / Е. А. Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 304 с.
16. Кубрякова Е. С. О понятии парадигмы в формообразовании и словообразовании / Е. С. Кубрякова, П. А. Соболева // Лингвистика и поэтика. – М. : Наука, 1979. – С. 5-23.
17. Курило О. Відвигукова лексика сучасної української літературної мови: склад і структура / О. Курило // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : [зб. наук. праць]. – Вип. 2. – Ужгород : Вид-во Ужгород. держ. ун-ту, 2000. – С. 130-135.
18. Манучарян Р. С. Словообразовательные значения и формы в русском и армянском языках / Р. С. Манучарян. – Ереван, 1981. – С. 216-232.
19. Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : : спец. 10.02.01. “Українська мова” / О. Д. Микитин. – Івано-Франківськ : Плай, 1998. – 20 с.
20. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із сеою руйнування об’єкта : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / Н. М. Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
21. Пославська Н. М. Дериваційна перспекція: антиципація словотворчої спроможності дієслів (на матеріалі вербативів деструкції) / Н. М. Пославська // Слов’янський збірник : [зб. наук. праць]. – К. : Видавництво Дмитра Бураго, 2012. – Вип. 17. – Ч. 2. – С. 156-163.
22. Сегін Л. В. Дериваційний потенціал дієслів динамічної просторової локалізованості з префіксом під- в українській мові / Сегін Л. В. // Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнар. наук. конф., Івано-Франківськ, 26-28 вересня 2012 р. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 545-548.
23. Сегін Л. В. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській і польській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / Л. В. Сегін. – Донецьк, 2003. – 20 с.
24. Скварок О. А. Семантико-поняттєві передумови реалізації словотворчого потенціалу твірного слова (на матеріалі непохідних локативних іменників) / Оксана Скварок // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Вип. V. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 86-93.
25. Скварок О. А. Структура словотвірних парадигм іменників-назв одиниць виміру часу / Оксана Скварок // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Вип. IV. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 143-151.
26. Словотвір сучасної української літературної мови / за ред. М. А. Жовтобрюха. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 10.
27. Тихонов А. Н. Основные понятия русского словообразования // Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка : в 2 т. / А. Н. Тихонов. – Т. 1. – М. : Русский язык, 1990. – С. 18-52.

1. Протяжність словотвірної парадигми

Важливими характеристиками словотвірної парадигми є її протяжність і глибина. *Протяжність* зумовлюють зони (блоки) дериватів, кожна з яких

охоплює похідні слова тієї самої частиномовної належності та словотвірні значення, виразниками яких у дериватах є різні словотвірні засоби. Зони словотвірної парадигми так і називаються: субстантивна (іменникова), ад'єктивна (прикметникова), вербальна (дієслівна), адвербіальна (прислівникова) і т. ін. У кожній зоні спочатку подаються похідні мутаційного типу, потім – модифікаційного, далі – синтаксичні деривати. У межах кожного типу деривати розташовують за таким порядком: афіксальні похідні, складні деривати. За ознакою протяжності словотвірні парадигми бувають нульовими, однозонними, двозонними, тризонними, чотиризонними та п'ятизонними.

2. Глибина словотвірної парадигми

Розгортання словотвірної парадигми в глибину передбачає заповнення однієї семантичної позиції кількома дериватами, наприклад: *чоловічисько, чоловічище, чолов'яга; дитинний, дитинячий, дитячий*. **Глибину словотвірної парадигми** формують структурно різнотипні похідні одиниці в межах одного словотвірного значення. Такі деривати, утворені від однієї спільної твірної основи з допомогою однофункціональних, але різнозвучних словотворчих формантів, називають **словотвірними синонімами**. Вони розрізняються не лише стилістичними характеристиками, конотаціями, емоційним забарвленням, частотою, сферою використання, але й семантично.

3. Прогнозувальна та системотвірна функції словотвірної парадигми

Словотвірна парадигма є універсальним засобом установлення дериваційного потенціалу різних лексико-семантичних груп у межах тієї чи тієї частини мови. Словотвірна парадигма – *комплексна* системотвірна одиниця, яку формують сукупності дериватів, безпосередньо мотивованих тим самим твірним словом. Якщо розглядати СП у складі словотвірного гнізда, то словотвірна парадигма першого ступеня фактично засвідчує, як далі розгортатимуться словотвірні ланцюжки і гніздо загалом.

Застосування поняття словотвірної парадигми в дериватології дає можливість розглядати словотвір не як просту сукупність окремих похідних слів, а як упорядковану певним чином систему. При цьому впорядкованість досягається поділом усього масиву базових слів за семантико-граматичними ознаками. Тому „опис словотворчого потенціалу слів різних частин мови є найважливішим завданням системного вивчення словотвору і лексики” (О. Земська). Словотвірна парадигма як комплексна **системотвірна** одиниця дозволяє виявити „способи словотворення і словотворчі ресурси у їх взаємозв'язках і взаємодії, за допомогою яких у дериватах від різних структурно-семантичних класів слів актуалізуються властиві їм як твірній базі семантичні континууми” (В. Грещук). Відображаючи словотворчу

спроможність як окремого слова, так і цілих лексико-семантичних, тематичних, структурно-семантичних, лексико-граматичних розрядів і класів слів, словотвірна парадигма виконує *прогнозувальну* функцію у словотворі.

4. Поняття типової словотвірної парадигми

Розрізняють два види словотвірних парадигм: конкретні й типові. Конкретна словотвірна парадигма – це одиниця плану змісту й засобів його вираження (плану форми); вона охоплює всі похідні слова, мотивовані однією твірною основою на одному ступені творення. Кожен член конкретної словотвірної парадигми відрізняється від вихідного слова якимсь семантичним компонентом, уведеним словотворчим засобом, здебільшого суфіксом. Члени конкретної словотвірної парадигми є кодереватами, тобто семантично рівноправними величинами, пов'язаними не безпосередньо, а опосередковано, через семантику твірного слова. Конкретні словотвірні парадигми слів однієї лексико-семантичної групи не завжди однорідні щодо їхнього кількісного і якісного складу. Це зумовлено наявними в мові формально-семантичними, стилістичними та іншими обмеженнями.

Поряд із конкретною словотвірною парадигмою, яка є двоплановою одиницею і має план змісту і план форми, О. Земська та Р. Манучарян, намагаючись абстрагуватись від „примх” лексики у словотворі, запровадили поняття типової словотвірної парадигми (за термінологією Р. Манучаряна – словотвірно-семантична парадигма). „Типову парадигму отримуємо, абстрагуючись від конкретних способів вираження тих чи інших дериваційних значень. Типову парадигму формують конкретні парадигми, в яких наявний однаковий набір дериваційних значень” (О. Земська). Типову словотвірну парадигму виводять із тих семантичних позицій, які містить конкретна парадигма кожного слова, що входить до складу певної лексико-семантичної групи. До типової словотвірної парадигми зараховують ті словотвірні значення, які представлені хоча б двома дериватами. Отже, типова словотвірна парадигма – це передовсім одиниця плану змісту, її формують словотвірні значення.

Зіставлення типових і конкретних словотвірних парадигм дозволяє встановити випадки нереалізації певних словотвірних значень, що виводить дослідника на проблеми виявлення факторів, від яких залежить словотворчий потенціал різних твірних основ, з'ясування тих характеристик твірної основи, які впливають на процес творення на її базі похідних, позначаються на словотворчій активності і продуктивності твірної основи.

Лекція 9

СЛОВОВІРНА МОТИВАЦІЯ

1. Суть словотвірної мотивації (похідності).
2. Визначення напрямку мотивації. Критерій Г. Винокура. Ознаки похідності.
3. Особливості семантичної мотивації:
 - а) мотивація однозначними та багатозначними твірними словами;
 - б) метафорична мотивація;
 - в) фразеологічність (ідіоматичність) семантики;
 - г) множинність словотвірної мотивації.
4. Різновиди семантичних відношень (транспозиційні, мутаційні, еквівалентні, модифікаційні).
5. Розходження семантичної та структурної мотивації.
6. Взаємна мотивація.
7. Словотвірна мотивація під час декореляції та редеривації.

Література:

1. Вакарюк Л. О. Українська мова. Морфеміка і словотвір : навчальний посібник / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. – С. 105-108.
2. Винокур Г. О. Заметки по русскому словообразованию // Винокур Г. О. Избранные труды по русскому языку / Г. О. Винокур. – М., 1959. – С. 420-439.
3. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія : навч. посіб. / В. О. Горпинич – К. : Вища школа, 1999. – С. 92-100.
4. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / Василь Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – С. 21-27.
5. Жарко С. Ю. Типологія словотвірних значень відсубстантивних похідних : автореф. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова ” / С. Ю. Жарко. – Дніпропетровськ, 2008. – 22 с.
6. Каспришин З. Е. Множественность словообразовательной мотивации в современном украинском языке : автореф. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Украинский язык” / З. Е. Каспришин. – К., 1989. – 23 с.
7. Проблемы лексической и словообразовательной мотивации в русском языке : [сб. ст.]. – Барнаул, 1986. – 348 с.
8. Рихтер Г. И. Обратное словообразование в русском языке / Проблемы словообразования русского и украинского языков : [сб. ст.]. – Киев-Донецк : Высшая шк., 1976. – С. 110-122.
9. Сікорська З. С. Словотвірна структура похідних слів з різною формально-семантичною відносністю / З. С. Сікорська // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К., 1983. – С. 35-46.
10. Словотвір сучасної української літературної мови / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 40-44.
11. Тихонов А. Н. Основные понятия русского словообразования // Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка : в 2 т. / А. Н. Тихонов. – Т. 1. – М. : Наука, 1990. – С. 18-52.

12. Топіха В. А. Множинність словотвірної мотивації дієслів у сучасній українській мові : автореф. ... дис. канд. філол. наук : спец. 10.02. 01. “Українська мова” / В. А. Топіха . – К., 1998. – 17 с.
13. Цыганенко Г. П. Связанные основы и отношения “взаимной мотивации” в словообразовании / Г. П. Цыганенко / Проблемы словообразования русского и украинского языков : [сб. ст.]. – Киев-Донецк : Высшая шк., 1976. – С. 61-72.

1. Суть словотвірної мотивації (похідності)

Для словотворення поняття словотвірної мотивації (похідності) є центральним. Виявлення, від якої твірної основи утворено похідне слово, становить сутність процесу словотворення.

Твірне слово (твірна база) і похідне слово перебувають у відношеннях словотвірної (дериваційної) мотивації (залежності). Словотвірна мотивація має *структурно-семантичний характер*, тобто похідне слово мотивується твірним і структурно, і семантично.

“*Словотвірна мотивація* – це відношення між двома однокореневими словами, значення одного з яких або визначається за допомогою значення іншого (*перемогти – переможець* “той, хто переміг”), або повністю збігається (ототожнюється) зі значенням іншого в усіх формах, крім частиномовного (*бігти – біг, швидкий – швидко*)” (В. О. Горпинич).

Та одиниця, від якої утворюються похідні слова, називається *твірним*, або *мотивувальним словом* (словосполученням). *Похідним*, або *мотивованим*, називаються слова, утворені від твірних одиниць за допомогою тих чи тих словотворчих засобів. Твірне і похідне становлять *словотвірну (дериваційну) пару*: *співати – співак, дуб – дубок, зелений – зелень, козак – козачка*.

Кожне слово в мові виявляє тенденцію до утворення похідних, оскільки в ній закладено потребу і можливість мотивувати семантично і структурно нову лексичну одиницю. Твірним може бути як непохідне, так і похідне слово. Які саме похідні утворюються, залежить від семантики твірного слова. Якщо слово багатозначне, то на базі кожного значення виникають свої похідні. Кожна група слів має свій набір афіксів (наприклад суфіксів) для творення похідних з певним значенням: *Івано-Франківськ – іванофранківець, Коломия – коломиянин, Одеса – одесит*.

2. Визначення напрямку мотивації. Критерій Г. Винокура. Ознаки похідності.

Значення непохідних слів є умовним і не мотивоване їх будовою: *клен, нога, крок, хліб* та ін. Значення похідних слів мотивується значенням їхніх складових елементів: твірної основи (слова) і форманта: *бандурист* – особа, що грає на бандурі (*бандура* + суфікс особи *-ист*). Значення слова *бандурист*, таким чином, зумовлене насамперед значенням слова *бандура*. Тому слово *бандурист* – похідне. На думку Г. Винокура, похідна основа завжди може бути

витлумачена за допомогою відсилання до твірної (критерій Г. Винокура). Пор. також: *мовчун* – “той, хто мовчить”, *хвалько* – “той, хто хвалиться”. Як бачимо, твірне й похідне перебувають у структурно-семантичних відношеннях.

Визначити напрям мотивації (похідності) – означає виявити мотивувальне (твірне) і мотивоване (похідне) слово у парі слів, пов’язаних структурно-семантичними відношеннями. При цьому беруть до уваги семантику і структуру твірної і похідної слів. Похідне зазвичай за структурою (формою, будовою) і семантикою складніше, ніж твірне: у значенні має додатковий семантичний компонент, а в будові – більшу кількість морфем.

Визначаючи похідність, необхідно враховувати такі її ознаки:

1) із двох слів похідне те, яке семантично і структурно складніше: *море* – *морський* “який стос. моря”, *кішка* – *кішечка* “пестл. до кішка”;

2) похідним є слово, яке за семантикою рівнозначне, а за структурою – складніше від нього: *коха-ти* – *коха-нн-я*, *рад-ий* – *рад-ість*;

3) із двох слів, рівнозначних за структурою, похідним є складніше за значенням: *вихова-ти* – *вихова-тель* (“особа, що виховує”), *навіга-ція* – *навіга-тор* (“особа, що здійснює навігацію”);

4) якщо слова рівнозначні за семантикою і структурою, то похідним є те, яке відповідає типовим мотиваційним відношенням у системі мови: *агітувати* – *агітація*, *транслявати* – *трансляція* (тому що *читати* – *читання*, *малювати* – *малювання*, *оновити* – *обнова*);

5) у дериваційній парі за рівнозначності семантики похідним є слово, стилістично навантажене, а твірним – стилістично нейтральне: *стіна* – *стінка* (розм.), *діва* – *дівця* (книжн., поет.), *батько* – *батя* (зневажл.);

6) якщо похідне слово є назвою особи жіночої статі за національністю (*українка*) або за походженням (*кавказка*), то твірним до нього може бути як чоловіча назва (*українець*, *кавказець*), так і географічна (*Україна*, *Кавказ*).

3. Особливості семантичної мотивації

А. Мотивація однозначними та багатозначними твірними словами

Якщо твірне однозначне, то його значення повністю входить до значення похідного. На базі однозначного слова (тобто слова з однією семемою) можуть утворюватися однозначні і багатозначні (з кількома семемами) похідні: *кисень* – *кисневий*, *прикметник* – *прикметниковий*; *сталь* – *сталевий* ніж (матеріал), *сталеві* очі (колір), *сталевий* характер (сильний).

Семантика багатозначного твірної слова не завжди входить повністю в семантику похідного. Найчастіше:

- похідне слово формується на базі одного основного значення багатозначного твірної (на базі основної семеми), напр.: *плече* (7 значень) –

плечистий (прикметник утворився від основного значення “частина тулуба від шиї до руки”);

- похідне формується на основі кількох семем – основної і переносної, напр.: *іскра* (4 значення: 1-е – осн., 2-е – перен., 3-є – перен., 4-е – перен.) – *іскристий* (утворився на базі основного значення і 1-го переносного);

- похідне вбирає всі значення твірного: *молочар* (“1) той, хто приймає або возить молоко; 2) той, хто продає молоко і молочні продукти”) – *молочарка*.

Б. Метафорична мотивація (термін В. В. Лопатіна) – це різновид мотивації, за якого похідне слово формується на базі однієї переносної семми, яка виникла шляхом метафоризації. Напр.: *ішак* – *ішачити* (дієслово виникло на основі перен. значення твірного *ішак* “людина, яка важко і багато працює”), *наїжачитися*, *протавити*, *насобачитися*. Інколи виділяють ще й метонімічну мотивацію, коли похідне виникає на основі переносного значення метонімічного характеру (перенесення за суміжністю), пор.: *Дніпро* (перен. “футбольна команда”) – *дніпровці*.

В. Фразеологічність (ідіоматичність) семантики

У мові є слова, значення яких складається зі значень морфем, що в них є: *спів-ець* – особа чоловічої статі (морф *-ець*), яка співає (морф *спів-*), *клен-ок* – маленький (морф *-ок*) клен (морф *клен-*). Проте є багато слів, значення яких не є звичайною сумою значень наявних морфем (подібно як значення фразеологізму не дорівнює значенню слів, що входять до його складу): *білок* – це не будь-який предмет, що має білий колір, а біла частина яйця, в якій знаходиться жовток; *письменник* – це не кожний, хто пише, а той, хто пише художні твори. Кожне з цих слів має додаткові семми, додаткові елементи значення, не пов’язані з морфемною будовою і які звужують те широке значення, що формується твірними морфемами.

Властивість похідного слова виражати ті компоненти значення, які не впливають з морфемної будови, називається **фразеологічністю** (або **ідіоматичністю**) **семантики**. Прирошені елементи значення мотивуються позамовними чинниками.

Г. Множинність словотвірної мотивації

Є похідні слова, які можуть перебувати у відношеннях похідності не з одним (як це зазвичай буває), а з кількома твірними словами: *перескладання* – і від *перескладати*, і від *складання*; *лісник* – і від *лісний*, і від *ліс*; *грішник* – і від *гріх*, і від *грішний*, і від *грішити*. Такий тип відношень називають **неєдиною** (або **множинною**) **мотивацією**.

Множинну мотивацію мають також прислівники на *-о* з префіксами *пре-*, *архі-*, *понад-*, *не-* (*пречудово* – і від *чудово*, і від *пречудовий*); прикметники із префіксами прийменникового походження *до-*, *по-*, *після-* (*новоєнний* – і від *воєнний*, і від *по війні*); іменники на *-ість* з префіксом *не-* (*неграмотність* – і від *грамотність*, і від *неграмотний*).

4. Різновиди семантичних відношень (транспозиційні, мутаційні, еквівалентні, модифікаційні)

Між похідним словом і твірною базою існують такі різновиди семантичних відношень:

- **транспозиційні відношення**, коли похідне має те саме лексичне значення, як і твірне, а змінюється лише частиномовна належність слова: *вивчити* – *вивчення*, *світлий* – *світлість*, *веселий* – *весело* (на думку В. В. Грещука, транспозицію слід обмежити такими трьома випадками: утворення віддієслівних іменників зі значенням абстрагованої дії, відприкметникових іменників зі значенням абстрагованої ознаки і відприкметникових прислівників зі значенням адвербіалізованої ознаки);

- **мутаційні відношення**, коли лексичне значення похідного відрізняється від лексичного значення твірного, а частина мови може змінюватися або ні, напр.: *козак* – *козакувати*, *коваль* – *ковальський*, *ліс* – *лісник*;

- **модифікаційні відношення**, коли частиномовна належність і лексикономінаційне значення не змінюється, семантика – також, але ускладнюється лише стилістичними відтінками, напр.: *відро* – *відерце*, *мати* – *матуся*, *голубий* – *голубенький*, *грубий* – *грубезний*, *дід* – *дідище*, *студент* – *студентство*, *горох* – *горошина*, *лис* – *лисень*, *говорити* – *заговорити*;

- **еквівалентні відношення**, коли лексичне значення похідного рівнозначне, тотожне зі значенням твірної бази (твірного слова чи словосполучення). Це буває за абревіації (*УПА* – *Українська повстанська армія*, *медсестра* – *медицина сестра*), усічення (*замісник* – *зам*, *спеціаліст* – *спец*), універбації (семантичної конденсації) (*манна каша* – *манка*).

5. Розходження семантичної та структурної мотивацій

Бувають випадки, коли похідне слово семантично мотивується основою однієї частини мови, а утворюється від іншої. Напр.: назва *ялтинці* семантично мотивується іменником *Ялта* (*ялтинці* – “жителі *Ялти*”), а структурно утворена від основи прикметника *ялтинський* – *ялтин(ськ)ий+ці*. Розбіжність між структурною і семантичною похідністю трапляється під час творення назв жителів від деяких топонімів (*Сміла*, *смілянський* – *смолянці*), назв осіб від деяких прізвищ (*Мазепа*, *мазепинський* – *мазепинці*), прислівників з префіксом *по-* (*Варшава*, *варшавський* – *по-варшавськи* “як у *Варшаві*”; *дитина*, *дитячий*

– по-дитячому “так, як дитина”), деяких прислівників на –но (*зима, зимний – зимно* “як зимою”).

6. Взаємна мотивація

Інколи, коли слова в дериваційній парі мають зв’язані основи, рівнозначні за словотвірною структурою, буває важко визначити напрям похідності, напр.: *агітація – агітувати, опортунізм – опортуніст*. У таких випадках деякі вчені (Г. П. Циганенко, Т. М. Возний) вважають, що можна говорити на синхронному рівні про взаємну мотивацію і можливість двох рівнозначних напрямків похідності: *опортунізм – опортуніст і опортуніст – опортунізм*.

7. Словотвірна мотивація під час декореляції та ре деривації

Декореляція (від лат. префікса *de-* зі значенням відношення, припинення, усунення і *correlatio* – взаємозв’язок, взаємозумовленість) у морфемній будові слова – зміна характеру чи значення морфів та їх співвідношення у слові при збереженні останнім тієї самої кількості і порядку морфів, які в ньому спостерігалися первісно. Напр.: у словах *угорі, по-нашому* колишні флексії **-і, -ому** виконують суфіксальні функції; у словах *небеса, чудеса, словеса* переосмислення зазнає суфікс *-ес-*, перетворившись із історичного суфікса непрямих відмінків старих іменників V відміни основ на приголосний у суфікс – показник множини. Декореляція наявна і в похідних *робітник, звіролов*. Іменник *робітник* зараз мотивується твірним *робота* (робот-а – *робіт-ник*), а історично – прикметником *робітний* (*робітн-ий – робітн-ик*), *звіролов* у сучасній українській мові мотивований словосполученням іменника та дієслова (*звірів ловити*), а історично – словосполученням із двох іменників (*лов звірів*). У сучасній українській мові, таким чином, маємо зміну мотиваційних відношень.

Редеривація (від лат. префікса *re...*, який означає зворотну або повторну дію, і лат. *derivatio* – відгалуження, відхилення, відкидання, утворення) – зворотне словотворення, що полягає у виникненні нових слів з коренями, які являють собою частини, „уламки” колишніх нечленованих під час засвоєння коренів, переосмислених внаслідок „народної етимології”. Напр.: історично слова *фляга, зонт* утворилися від запозичених раніше *фляжка* (від польськ. *flaszka*) і *зонтик* (від голланд. *Zonnedek*). З погляду діахронії *фляга, зонт* є похідними від *фляжка, зонтик*, а з погляду синхронії внаслідок переосмислення мотиваційних відношень під впливом типових словотвірних зв’язків стали твірними. За редеривації маємо зміну мотиваційних зв’язків, зміну напрямку похідності.